

TEODOR SZYMANOWSKI

KURATORZY SĄDOWI I ZADANIA PRZEZ NICH WYKONYWANE PO DOKONANEJ REFORMIE*

I. ZADANIA KURATORÓW SĄDOWYCH ORAZ ZMIANY PRZEPISÓW PRAWA REGULUJĄCYCH ICH STATUS SPOŁECZNO-ZAWODOWY

1. Uwagi wstępne

Reforma prawa karnego, dokonana w Polsce w 1997 r., otworzyła nowe możliwości dla prowadzenia nowoczesnej i bardziej efektywnej niż dotąd polityki karnej. Stało się tak dzięki wprowadzeniu takich kar i środków karnych, które mogą stanowić alternatywę dla bezwzględnej kary pozbawienia wolności. W tak pojmowanym systemie karnym szczególnie doniosłą rolę, zgodnie z postanowieniami kk i kkw mają odgrywać kuratorzy sądowi. Uzupełnieniem wymienionych ustaw jest ustawa z 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych oraz rozporządzenia wykonawcze. Niniejsze opracowanie przedstawia zadania kuratorów sądowych w systemie karnym w Polsce.

Dla wszystkich ludzi poszukujących skuteczniejszych, bardziej humanitarnych, a zarazem zmniejszających społeczne koszty metod ograniczania przestępczości, środki karne polegające na poddaniu sprawcy próbie, z ewentualnym oddaniem go pod dozór (nadzór) od dawna stały się najważniejszą realną alternatywą dla wszelkich kar i środków izolujących sprawców przestępstw¹. Środki te w odniesieniu do dorosłych mogą być ściśle związane z karami np. w przypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary, jak

* Opracowanie to dotyczy w zasadzie kuratorów dla dorosłych i powstało w wyniku badań zrealizowanych w ramach projektu badawczego KBN pt. „Skuteczność reformowanego prawa karnego w Polsce”, którego kierownikiem był autor tego tekstu (Projekt nr IH02A01616/PB0156/H02/99(16). Za pomoc w przeprowadzeniu badań pragnę też bardzo podziękować Pani Sędzi U. Wieczorek, naczelnikowi Wydziału dla Spraw Kurateli i Pomocy Postpenitencjarnej w Ministerstwie Sprawiedliwości oraz wszystkim sądowym kuratorom zawodowym, zaangażowanym w ich realizację.

¹ Problem ten od wielu już lat stanowi przedmiot prac naukowych. Można tu wymienić m.in. publikacje: Skupiński (1992); Stępnik (1992); Baładynowicz (1996); Śpiewak (1998); Ostrihanska, Greczuszkin (1999); Wójcik (1999-2000); Lelental (2001b); Gromek (2002).

i przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania reszty kary pozbawienia wolności czy też wykonywania kary ograniczenia wolności. Ich stosowanie może zarówno wyprzedzać orzeczenie kary w przypadku, kiedy sąd warunkowo umorzył postępowanie karne, jak i następować w czasie wykonywania kary (warunkowe przedterminowe zwolnienie) i po odbyciu przez skazanego całej kary wtedy, gdy zwraca się on do sądu, w trybie przewidzianym w art. 167 kkw, o zastosowanie względem niego dozoru sądowego kuratora zawodowego w sytuacji niepewności czy zdoła samodzielnie rozwiązać trudności w społecznej readaptacji.

Prócz tego zreformowane ustawodawstwo karne nałożyło na kuratorów sądowych, zwłaszcza zaś zawodowych, wiele nowych zadań, czyniąc wręcz z kuratora zawodowego jeden z ważnych organów wykonujących orzeczenia (art. 2 pkt. 6 kkw), jak też spełniających, o czym będzie mowa w dalszej części tego opracowania, wiele innych funkcji w postępowaniu karnym i wykonawczym².

Nie można tu też pominąć tych istotnych obowiązków, jakie wynikają dla kuratorów sądowych z Ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Równie ważne i rozległe są zadania kuratorów rodzinnych, które dotyczą zarówno nieletnich, których sprawy są rozpatrywane przez sąd w związku z ich demoralizacją, jak i czynami karalnymi przez nich popełnionymi. Środki zastosowane przez sąd (wychowawcze i poprawcze), w których wykonywaniu uczestniczy sądowy kurator, mają na celu zarówno przeciwdziałanie dalszej demoralizacji nieletnich, jak ich resocjalizację, jeśli zachodzi taka potrzeba. Mówiąc tu o zadaniach rodzinnych kuratorów sądowych, nie można pominąć, że w kręgu ich oddziaływania siłą rzeczy znajdują się również rodzice lub inne osoby odpowiedzialne za wychowanie nieletnich, ponieważ bez współpracy z nimi trudno byłoby myśleć o jakiegokolwiek ich resocjalizacji.

2. Przepisy ustawowe regulujące zadania kuratorów sądowych

Wobec szerokiego zakresu zadań i obowiązków kuratorów sądowych, tj. ich uczestnictwa w postępowaniu przygotowawczym, sądowym i wykonawczym, a także w społecznej readaptacji skazanych i świadczeniu im pomocy postpenitencjarnej, następnie w oddziaływaniu na nieletnich i wreszcie w zapobieganiu demoralizacji i patologii społecznej zarówno nieletnich, jak i dorosłych, nie może dziwić fakt, że problemy te zostały uregulowane w dziewięciu ustawach oraz w kilku aktach wykonawczych do tych ustaw.

Jeśli chodzi o ustawy, to stanowią je następujące akty prawne wymienione tu w porządku chronologicznym.

² Na różnorodność i wielość funkcji sądowego kuratora zawodowego zwrócił uwagę

T. Szymanowski w artykule pt.: „Podstawy prawne i problemy funkcjonowania kurateli w Polsce”, zamieszczonym w opracowaniu zbiorowym *Probacyjne środki polityki karnej* (2001 a).

1) Ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, gruntownie znowelizowana ustawą z 15.09.2000 r. (Dz.U. z 28.10.2000 r., nr 91, poz. 1010), która weszła w życie 29.01.2001 r. (por. Gromek 2001). Ustawa ta m.in. reguluje stosowanie nadzoru kuratorów sądowych w przypadku orzeczenia środków wychowawczych lub poprawczych i kierowania nieletnich do ośrodków kuratorskich.

2) Ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 12.11.1982 r. z późn. zm.). Wymieniony akt prawny w art. 31 ust. 1 przewiduje możliwość ustanowienia nadzoru kuratora na czas trwania obowiązku leczenia się osoby uzależnionej od alkoholu i w art. 34 ust. 2 i ust. 4 mówi o roli kuratora w modyfikowaniu nadzoru nad tymi osobami.

3) Kodeks kamy - ustawa z 6.06.1997 r. (Dz.U. nr 88, poz. 553)³.

4) Kodeks postępowania karnego - ustawa z 6.06.1997 r. (Dz.U. nr 89, poz. 555).

5) Kodeks karny wykonawczy - ustawa z 6.06.1997 r. (Dz.U. nr 90, poz. 557)⁴.

Zakres regulacji dotyczącej zadań kuratorów i środków polegających na poddaniu sprawcy próbie przez wymienione trzy kodeksy został dalej omówiony w nawiązaniu do rozporządzenia wykonawczego i danych empirycznych. Polega on na określeniu najważniejszych zadań i obowiązków sądowych kuratorów w postępowaniu: przygotowawczym, przed sądem i w postępowaniu wykonawczym, a także w społecznej readaptacji i pomocy skazanym.

6) Ustawa z 27.07.2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. nr 98, poz. 1071). Omówieniu tej ustawy poświęcono w następnym punkcie odrębną, zasadniczą część niniejszego opracowania z uwagi na jej pionierski charakter, jak i znaczenie w reformowaniu polskiego systemu prawa karnego.

7) Ustawa z 27.07.2001 r. - Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. nr 98 z późn. zm., poz. 1070). Ta niedawno uchwalona nowa ustawa o ustroju sądów powszechnych zaledwie w trzech, lecz bardzo ważnych artykułach normuje problemy związane z działalnością sądowych kuratorów. Dla uzupełnienia trzeba nadmienić, że do czasu wejścia w życie, tj. do 1.01.2002 r. jeszcze przez kilka miesięcy obowiązywał art. 208 Prawa o ustroju sądów powszechnych, zawierający przepisy zasadniczo odnoszące się do statusu kuratorów sądowych i organizacji ich pracy. Ustawa o ustroju sądów powszechnych w kilku artykułach przesądziła o najważniejszych zasadach funkcjonowania kurateli w Polsce.

Pierwsza z nich stanowi niebudzące wątpliwości usytuowanie wszystkich kuratorów sądowych, tj. rodzinnych i dla dorosłych przy sądach (art. 147 § 2 usp).

³ Kodeks karny określił kary i środki, które są lub mogą być orzekane wraz z poddaniem skazanego (sprawcy) próbie, jak też z oddaniem go pod dozór.

⁴ Kodeks karny wykonawczy unormował m.in. wykonywanie kar i środków oraz stosowanie środków probacyjnych, w przypadku których zasadniczą rolę pełnią kuratorzy sądowi oraz inne powierzone im zadania.

Następna zasada to przyjęcie zawodowo-społecznego modelu kurateli (art. 154 § 1 usp.). Utrzymanie takiego charakteru kurateli również jest słuszne nie tylko z pragmatycznego punktu widzenia (daleko niewystarczająca liczba kuratorów zawodowych), ale też i z tego powodu, że kuratorzy społeczni stanowią o udziale społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń sądowych, przyczyniając się do ograniczenia przestępczości i niektórych zachowań patologicznych (demoralizacji nieletnich czy uzależnienia od alkoholu lub narkotyków).

Kolejne bardzo ważne postanowienie określa charakter czynności kuratorów sądowych, mówiąc (w art. 147 § 2), że są to działania wychowawczo-resocjalizacyjne i profilaktyczne, a także jeszcze inne czynności określone w przepisach szczególnych (np. sporządzanie wywiadów środowiskowych w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym na podstawie art. 214 kpk). Z powyższego przepisu usp można więc wnosić, że cele działalności kuratorów sądowych zostały ujęte niezwykle szeroko, a nawet pozostawiono możliwość ustalenia jeszcze innych zakresów działania, skoro jest mowa o tym, że przepisy szczegółowe określają inne czynności sądowych kuratorów.

Ostatni, lecz o fundamentalnym znaczeniu dla kuratorów sądowych jest przepis art. 154 § 2 usp, iż: zasady organizacji służby kuratorskiej i wykonywania obowiązków przez kuratorów sądowych oraz status kuratorów sądowych określa odrębna ustawa. Jest to ważne ustalenie, choć niezupełnie ściśle, skoro już inne ustawy wcześniej częściowo takie obowiązki określiły - przede wszystkim kodyfikacja karna i Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. W uzupełnieniu przedstawienia tej ustawy w odniesieniu do kurateli sądowej trzeba zaznaczyć, że przepis art. 148 § 2 stwarza ministrowi Sprawiedliwości możliwość określenia w drodze rozporządzenia szczegółowych zasad i trybu dokonywania okresowych ocen kwalifikacyjnych kuratorów i innych pracowników sądowych.

8) Kolejną ustawą, o której trzeba wspomnieć omawiając problemy kurateli, jest Ustawa z 14.12.2001 r. zmieniająca ustawę - Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawę o prokuraturze oraz ustawę o kuratorach sądowych (Dz.U. nr 154, poz. 1787). Ustawa ta nie wniosła istotnych zmian merytorycznych do wymienionych w niej aktów prawnych. W odniesieniu do kuratorów sądowych odroczyła jedynie w przypadku kuratorów zawodowych wprowadzenie korzystnych dla nich zasad wynagrodzenia, a w odniesieniu do kuratorów społecznych - ograniczyła możliwość otrzymywania wyższych ryczałtów za sprawowane dozory lub nadzory. Powyższe odroczenia lub ograniczenia dotyczyły jednak tylko roku 2002. Druga zmiana w tym samym roku polegała na postanowieniu, że funkcję biura kuratora okręgowego wykonują pracownicy sądu okręgowego wyznaczeni przez jego prezesa, a obsługę biurową zespołu (kuratorów) mogą pełnić pracownicy sądu rejonowego wyznaczeni przez jego prezesa.

Nie ulega wątpliwości, że wymienione, czasowo wprowadzone zmiany do ustawy o kuratorach sądowych były spowodowane znanymi trudnościami, w jakich znalazły się finanse publiczne w Polsce.

9) Również w ustawie z 17.11.1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego, w nowych wprowadzonych do niego przepisach, tj. w art. 561¹ art. 565¹ i art. 570¹ wprowadzono możliwość przeprowadzenia wywiadów środowiskowych przez kuratora sądowego na podstawie zarządzenia sądu w sprawach o unieważnienie małżeństwa, ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa oraz o rozwód i separację.

Omawiając ustawowe unormowania dotyczące zadań i uprawnień kuratorów sądowych, trzeba podkreślić, że istotne zmiany w tym zakresie przyniosła nowelizacja kpk z 2003 r., zwłaszcza odnośnie do przeprowadzania wywiadów, których nie może zlecać policja (co od dawna było już postulowane). Natomiast nowelizacja kkw nie przewiduje istotnych zmian, dotyczących uprawnień i obowiązków kuratorów, a jedynie nieco inne ich usystematyzowanie w tym akcie prawnym. Natomiast prace nad nowelizacją kk jeszcze trwają w Sejmie, ale sądząc z propozycji, które znalazły się w podkomisji, również można przypuszczać, że pod tym względem nie należy spodziewać się znaczących zmian.

3. Ustawa o kuratorach sądowych

1. Obowiązująca od 1.01.2002 r. ustawa o kuratorach sądowych jest pierwszym aktem w historii prawodawstwa polskiego, który w sposób kompleksowy uregulował status społeczno-zawodowy kuratorów i szczegółowo określił miejsce, organizację i działalność kuratorskiej służby sądowej w strukturze wymiaru sprawiedliwości.

Przypomnijmy tu, że kkw w art. 2 pkt. 6 nadał sądowemu kuratorowi zawodowemu rangę organu wykonującego orzeczenia sądów karnych, a prawo o ustroju sądów powszechnych w art. 147 § 2 usytuowało kuratorów sądowych w sądach jako odrębną i autonomiczną kuratorską służbę sądową, mimo że sądy sprawują nie tylko funkcje nadzorcze nad wykonywaniem rozlicznych zadań przez kuratorów, lecz także nadal zachowują istotne uprawnienia władcze wobec kuratorów sądowych i kuratorskiej służby sądowej. Jednocześnie usp w art. 154 § 2 postanawia, że zasady, organizację służby kuratorskiej i wykonywanie zadań przez kuratorów sądowych oraz ich status (tj. prawa i obowiązki) określają przepisy odrębnej ustawy.

Tym właśnie aktem prawnym jest ustawa o kuratorach sądowych. Bardzo ciekawa, a nawet pouczająca jest jej geneza. Wiadomo, że w początku lat 90., kiedy to prowadzone były intensywne prace nad przygotowaniem nowej kodyfikacji karnej, zarówno autorzy projektów kk i kkw wielkie znaczenie przywiązywali do środków polegających na poddaniu sprawy próbie, w których wykonywaniu kluczową rolę pełnią kuratorzy sądowi⁵. Ponadto kkw,

⁵ Autorzy projektów zarówno kk jak i kkw podkreślają wielkie znaczenie probacji i kuratorów sądowych w nowoczesnym systemie karnym. Wyrazem tego są m.in. poglądy zawarte w komentarzach do kk i kkw. Por. Buchała, Zoll (1998); Hołda, Postulski (1998); Lelental, (2001a); Szymanowski, Świda (1998).

nadając zawodowym kuratorom sądowym rolę jednego z głównych organów wykonawczych w polityce karnej, jednocześnie obarczył ich nowymi, odpowiedzialnymi zadaniami, o których była już mowa. O docenianiu roli zawodowych kuratorów sądowych w tej fazie prac nad kkw świadczyło też zaproszenie ich przedstawicieli do dyskusji nad przygotowywanymi unormowaniami dotyczącymi probacji i kuratorów sądowych. Jednocześnie w tym samym czasie w Ministerstwie Sprawiedliwości specjalnie powołana komisja przygotowała projekt reformy kurateli sądowej. Komisja ta, choć nie doprowadziła do opracowania odpowiednich projektów aktów prawnych, to jednak uświadomiła potrzebę zreformowania kurateli sądowej, a zwłaszcza położenia nacisku na stworzenie profesjonalnej i efektywnej kurateli.

Natomiast twórcy kodyfikacji karnej opracowali system norm regulujących stosowanie kar i środków polegających na poddaniu skazanego (sprawcy) próbie, a także ustalili podstawowe zadania kuratorów w wykonywaniu orzeczeń sądów oraz innych czynności, np. sporządzenia wywiadów, świadczenia pomocy postpenitencjarnej. Świadomie nie podjęto regulacji pozostałych kwestii, tj. statusu kuratorów sądowych, czy też organizacji kuratorskiej służby sądowej, które nie mogą być częścią ustawodawstwa karnego, stanowiąc materię należącą do takich aktów jak *usp*, albo - najlepiej - nadającą się do odrębnego unormowania. Jednocześnie w toku prac nad kodyfikacją wielokrotnie podkreślano potrzebę określenia w przepisach odrębnej i autonomicznie działającej sądowej służby kuratorskiej, jej profesjonalizacji oraz zwiększania liczby kuratorów zawodowych. Twórcy obowiązującej kodyfikacji karnej konsekwentnie uznawali, że środki probacyjne stanowią najlepszą i niezbędną alternatywę dla stosowania bezwzględnej kary pozbawienia wolności⁶.

Z tymi poglądami zbieżne były oczekiwania, stanowisko i postulaty wyrażane przez środowisko sądowych kuratorów zawodowych, wspierane przez licznych przedstawicieli świata nauki (prawa karnego i kryminologii), a także praktyków w ramach resortu sprawiedliwości (szczególnie chyba służby więziennej)⁷. Tak więc idea opracowania projektu ustawy o kuratorach sądowych już od kilku lat stała się postulatem, którego jednak resort Sprawiedliwości nie podejmował mimo oczekiwań kuratorów sądowych. Ruszyła ona z martwego punktu dopiero w połowie roku 2000, kiedy projekt tej ustawy został przygotowany przez krajowe Stowarzyszenie Zawodowych Kuratorów Sądowych. Projekt ten został poddany pracom redakcyjnym w Biurze Legislacyjnym Kancelarii Sejmu, uzyskując poprawną prawnie formę i następnie został skierowany do Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka. Na posiedzeniu tej komisji 3 października 2000 r., po dyskusji, znaczną większością głosów uchwalono, że projekt ten został przyjęty jako projekt

⁶ O tym, że również w warunkach Polski środki probacyjne stanowią realną alternatywę dla bezwzględnie wykonywanej kary pozbawienia wolności przekonuje szereg opracowań zawartych w cyt. opracowaniu zbiorowym: *Probacyjne środki polityki karnej - stan i perspektywy*.

¹ Por. np. Raport o stanie więziennictwa pt. *Podstawowe problemy więziennictwa* (2002, s. 20).

poselski (komisji), który został skierowany do dalszych prac legislacyjnych z udziałem przedstawicieli kuratorów sądowych i ministra sprawiedliwości. W dniu 27 lipca 2001 r. znaczną większością głosów została uchwalona pierwsza w Polsce ustawa o kuratorach zawodowych. Na tym jednak nie skończyły się problemy związane z tą ustawą, ponieważ z uwagi na znane trudności finansowe państwa proponowano, aby odroczyć jej wejście w życie. Szczęśliwie, dzięki aktywności przedstawicieli środowiska kuratorów sądowych, udało się przekonać decydentów, że z powodów ekonomicznych nie musi się odraczać wejścia w życie całej ustawy, wystarczy jedynie opóźnić obowiązywanie tych przepisów, które pociągają za sobą pewien wzrost wydatków budżetowych (dotyczących przede wszystkim wynagrodzeń kuratorów sądowych). Takie właśnie rozwiązanie przyjęto we wspomnianej wyżej ustawie z 14 grudnia 2001 r., m.in. odraczającej wejście w życie niektórych przepisów ustawy o kuratorach sądowych.

Było ono słuszne, ponieważ nie unicestwiło ogromnego wysiłku kuratorów sądowych oraz pracy parlamentu RP, a nade wszystko nie zahamowało reformy systemu karnego w jednym z ważniejszych jego ogniw. Mówiąc wcześniej o tym, jak pouczająca jest geneza omawianej tu ustawy, miano na myśli to, że aktywność społeczna może nawet przełamywać bariery biurokratyczne i inercję organów administracji, zwłaszcza jeśli spotyka się ze zrozumieniem i pomocą Parlamentu.

2. Przedstawiając przedmiot unormowań ustawy o kuratorach sądowych (liczącej 107 artykułów) trzeba zaznaczyć, że składa się ona z następujących ośmiu rozdziałów zatytułowanych:

- 1) Przepisy ogólne,
- 2) Kuratorzy zawodowi,
- 3) Organizacja Kuratorskiej Służby Sądowej,
- 4) Samorząd Kuratorski,
- 5) Odpowiedzialność porządkowa i dyscyplinarna kuratorów zawodowych,
- 6) Aplikanci kuratorscy,
- 7) Kuratorzy społeczni,
- 8) Zmiany w przepisach obowiązujących, przepisy przejściowe i końcowe.

Z tytułów rozdziałów omawianej ustawy wynika, że jej zasadniczym przedmiotem jest unormowanie statusu społeczno-zawodowego kuratorów zawodowych, struktury organizacyjnej kuratorskiej służby sądowej i przepisów gwarantujących jej rozwój i zapewniających wysoki poziom profesjonalny oraz etyczny kuratorów sądowych, a także zadania i miejsce kuratora społecznego w systemie kurateli w Polsce. Są to więc przepisy różnorodne co do swego charakteru, obejmujące unormowania właściwe pragmatyce służbowej, prawa pracy (w zakresie stanowiącym odrębność od kodeksu pracy) czy też ustrojowe, dotyczące tego wycinka wymiaru sprawiedliwości, jakim jest kuratela sądowa. Omawiana tu ustawa stanowi w zasadzie spójną i kompletną regulację prawną dotyczącą kuratorów sądowych.

Zapoznając się z jej przepisami, można dojść do wniosku, że po raz pierwszy w odrębnej ustawie określono rolę kuratora sądowego (i kuratorskiej służby sądowej), mimo iż kurator sądowy istnieje w Polsce już ponad pół wieku. W tym opracowaniu nie zajmujemy się wszystkimi przepisami, zawartymi w ustawie o kuratorach sądowych, ponieważ nie stanowi ono komentarza.

Polecamy natomiast uwadze czytelników rozpatrzenie kilku takich problemów w związku z tą ustawą, które mają szczególne znaczenie w funkcjonowaniu systemu sprawiedliwości karnej i wykonywaniu orzeczeń sądowych. Jest to spojrzenie z penologicznego i kryminologicznego punktu widzenia, uwzględniającego potencjalną efektywność nowej ustawy o kuratorach sądowych w ograniczaniu przestępczości, zjawisk patologii społecznej i prawidłowym wykonywaniu orzeczeń sądów.

Do tych kilku zagadnień zaliczono zwłaszcza:

- podstawowe cele i zasady działania kuratorów sądowych i kuratorskiej służby sądowej,
- prawa i obowiązki kuratorów sądowych,
- organizację kuratorskiej służby sądowej.

3. Jakie są cele działalności kuratorów sądowych? Artykuł 1 Ustawy mówi, że kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu.

Z powyższego przepisu wynika, że odsyła on, mówiąc o zadaniach kuratorów sądowych, do innych unormowań prawnych, dodając, że mają one wyżej wymienione właściwości.

Z tego wynika, że są to cele wymienione zwłaszcza w takich cytowanych już ustawach, jak przede wszystkim:

- ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz
- kodeks karny wykonawczy.

W tych właśnie ustawach można znaleźć wyraźne dyrektywy dotyczące tych środków, oddziaływań czy kar, które wykonują kuratorzy sądowi lub uczestniczą w ich wykonywaniu.

Z preambuły do znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich można wywnioskować, że jej celami jest:

- przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich,
- przygotowanie do społecznej readaptacji nieletnich, którzy popadli w konflikt z prawem bądź zasadami współżycia społecznego,
- dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich.

Jednocześnie z innych przepisów upn *implicite* wynikają również funkcje kontrolne kuratorów sądowych, zwłaszcza te, które dotyczą "wykonywania nadzoru nad nieletnimi.

Zadania kuratorów sądowych najbardziej szczegółowo zostały sformułowane w kkw, tj. w art. 171 § 2, art. 172 i art. 173. Poza tymi wymienionymi już wyżej postanowieniami kkw, w związku z tym, iż kuratorzy sądowi wykonują lub uczestniczą w wykonywaniu takich kar, jak przede wszystkim kara ograniczenia wolności i kara pozbawienia wolności, należy pamiętać też o tym, że cele ich wykonywania zostały wymienione w art. 53 oraz w art. 67 kkw. Warto też podkreślić, że cele wykonywania tych kar nie są tożsame z celami ich wymierzania przez sąd, które wynikają z przepisów kk.

Szczegółowe omawianie poszczególnych zadań kuratorów sądowych nie wydaje się tu niezbędne, ponieważ wymieniono je w pkt. 4 i w Rozdziale II niniejszego opracowania, wraz z podaniem odpowiednich danych liczbowych ukazujących działania kuratora. Może warto tylko dodać, że ogromne rozszerzenie działań kuratorów, polegających m.in. na przeprowadzaniu wywiadów środowiskowych określone w art. 24 upn, art. 214 kpk, art. 14 kkw oraz w art. 561¹, art. 565¹ i w art. 570¹ kpc, na żądanie sądu bądź innych uprawnionych ustawowo organów, ma na celu zgromadzenie wiarygodnych dowodów lub danych niezbędnych do prawidłowego orzekania przez sąd lub podejmowania innych decyzji przez uprawnione organy. Kończąc ten fragment opracowania, należy jeszcze podkreślić że - choć w przepisach wyraźnie tego nie określono - to kuratorzy sądowi wykonują również w pewnym zakresie działania o charakterze opiekuńczym wobec nieletnich oraz dorosłych skazanych, a nawet ich rodzin (por. przepisy dotyczące udzielania pomocy post-penitencjarnej). Z tego krótkiego omówienia widać, jak bardzo szerokie są zadania kuratorów sądowych i zróżnicowane cele ich działań.

Mówiąc o podstawowych zasadach i charakterystyce kuratorskiej służby należy zwrócić uwagę zwłaszcza na trzy okoliczności.

Kuratorzy sądowi, stanowiąc odrębny i autonomicznie działający organ, wykonujący orzeczenia sądowe, działają w sądach jako kuratorska służba sądowa. Trzeba tu podkreślić, że sądy sprawują nie tylko nadzór nad wykonywaniem przez zawodowych kuratorów sądowych orzeczeń sądowych, co wynika z wielu przepisów wcześniej cytowanych ustaw. Zwierzchnictwo sądów (oraz ich organów, tj. prezesów sądów okręgowych i rejonowych) nad sądowymi kuratorami polega też na podejmowaniu względem nich najważniejszych decyzji personalnych, np. mianowanie, odwołanie i zawieszenie kuratora zawodowego (art. 4), nadanie stopnia służbowego (art. 8), sposobu pełnienia dyżurów w sądzie (art. 13 ust. 2), przyznanie nagrody za szczególne osiągnięcia w pracy (art. 18, ust. 1), przeniesienie kuratora (art. 4 oraz art. 33 ust. 1), powoływanie i odwoływanie kuratorów okręgowych (art. 36), powoływanie i odwoływanie kierowników zespołów kuratorskiej służby sądowej w sądach rejonowych (art. 40). Te uprawnienia wykonują prezesi sądów okręgowych na wniosek lub po zasięgnięciu opinii kuratora okręgowego. Natomiast kuratora społecznego powołuje, zawiesza w czynnościach i odwołuje prezes sądu rejonowego na wniosek kierownika zespołu

(art. 84 ust. 2). Organa sądowe wykonują też inne funkcje, np. stosując kary porządkowe wobec kuratorów zawodowych, a także w zakresie powoływania, kształcenia i egzaminowania aplikantów kuratorskich. Tak więc o polityce kadrowej dotyczącej kuratorów sądowych oraz kuratorskiej służby sądowej decydują organa sądowe ale, co trzeba podkreślić, przy istotnym współdziałaniu spełniających funkcje kierownicze kuratorów zawodowych, przygotowujących stosowne wnioski lub sporządzających wymagane opinie przed podjęciem decyzji.

Pozycję kuratorów zawodowych w ogromnym stopniu wzmacnia możliwość odwołania się od decyzji w sprawach wypowiedzenia, rozwiązania stosunku pracy, przeniesienia na inne stanowisko lub zawieszenia w pełnieniu obowiązków do Ministra Sprawiedliwości, a od jego decyzji przysługuje skarga do NSA (art. 30 ust. 1 i 2). Minister Sprawiedliwości ma też szereg innych ważnych uprawnień wobec kuratora zawodowego, np. delegowanie do Ministerstwa Sprawiedliwości za jego zgodą (art. 31), współdziałanie z samorządem kuratorskim (kilka przepisów zawartych w Rozdz. 4 Ustawy o kuratorach sądowych), czy też wydanie aktów wykonawczych do tej ustawy, o czym jest mowa w dalszej części tego opracowania.

Z powyższych rozważań wynika, że kuratorzy sądowi i kuratorska służba sądowa stanowią integralną część aparatu wymiaru sprawiedliwości, oraz że został w widoczny sposób dowartościowany status społeczno-zawodowy kuratorów poprzez zwiększenie ich uprawnień i gwarancji dotyczących tego zawodu.

4. Charakteryzując aparat kuratorów sądowych nie można też pominąć kilku ważnych jego właściwości, potwierdzonych w ustawach. Pierwszej z nich dotyczy postanowienie, iż kuratorami sądowymi są kuratorzy zawodowi i społeczni (art. 171 § 1 kkw, art. 154 § 1 usp oraz art. 2 ust. 1 ustawy o kuratorach sądowych). Rozwiązanie to stanowi kontynuację dotychczasowej praktyki, ustalając zawodo-społeczny model kurateli sądowej w Polsce. Rozwiązanie to należy uznać za słuszne w perspektywie wielu lat z kilku powodów. Po pierwsze - kuratorzy zawodowi ze względu na ich liczbę nie byłoby w stanie podołać tak licznym i odpowiedzialnym obowiązkom. Po drugie - zastąpienie kuratorów społecznych w perspektywie krótkiego czasu kuratorami zawodowymi nie byłoby możliwe najprawdopodobniej z uwagi na znaczny koszt takiego przedsięwzięcia, a także brak odpowiednio przeszkolonej kadry. Po trzecie - istnienie pokażnej ilościowo kadry kuratorów społecznych ma jeszcze godne uwagi inne zalety. Kuratorzy społeczni są bowiem nieformalnym znakiem uczestnictwa czynnika społecznego w aparacie wykonywania kar i środków orzekanych przez sąd, a zarazem jeśli na kuratorów społecznych angażuje się osoby młode (przede wszystkim studentów resocjalizacji i innych pokrewnych kierunków), to taka praktyka stanowi doskonałe przygotowanie do podjęcia w przyszłości obowiązków kuratora zawodowego. W ustawie - w Rozdz. 7, traktującym o kuratorach społecznych, zabrakło jednak moim zdaniem ważnego przepisu, który by nakładał obowiązek ich szkolenia, w celu podniesienia poziomu pracy zwłaszcza wobec tych, którzy przez lata pragną wykonywać te zadania.

Niezależnie od tego poglądu dotyczącego kuratorów społecznych, należy podkreślić konieczność dążenia do dalszej profesjonalizacji kuratorów sądowych i zwiększania liczby kuratorów zawodowo traktujących tę pracę z racji nadmiernego przeciążenia obecnie pracującej kadry, a ponadto z tego względu, że niezależnie od stopnia społecznej szkodliwości czynów ich sprawcy często są osobami o trudnej osobowości, np. o postawach agresywnych, uzależnieni od narkotyków lub alkoholu, pochodzący ze środowisk patologicznych, i praca z nimi wymaga wysokich kwalifikacji oraz odpowiedniego przygotowania.

Drugą bardzo ważną właściwość kuratorów sądowych określa uznanie ich za jednolitą formację zawodową, skoro zgodnie art. 2 ust. 2 zalicza się do nich kuratorów dla dorosłych, a także kuratorów rodzinnych, wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i dotyczących nieletnich. Jest to również bardzo słuszne postanowienie. Nie ma przecież uzasadnienia, aby rozdzielać kuratorów pracujących w tym samym wymiarze sprawiedliwości tymi samymi w zasadzie metodami i w tych samych celach z uwagi na wiek podopiecznych. Oczywiście nie można zanegować istniejących różnic między działaniami kuratorów rodzinnych i dla dorosłych, ale nie jest to na tyle istotne, aby równoważyło mankamenty wynikające ze zwiększonych kosztów, jak też pewnego rozdrobnienia organizacyjnego w wypadku, gdyby podzielono te służby. Powyższe rozwiązanie jest też bardzo korzystne dla samych kuratorów zawodowych, ponieważ w istotnym stopniu zwiększa możliwość pewnej zmiany szczegółowych ról zawodowych i zmiany środowiska, co w perspektywie ma znaczenie w karierze życiowej. Nie można też pominąć faktu, że jednolita formacja wysoko wykwalifikowanych kuratorów sądowych, będąc bardziej liczną, zwiększa ich znaczenie w wymiarze sprawiedliwości.

Trzecią cechą charakteryzującą działalność kuratorów sądowych określa postanowienie, że swoje zadania wykonują oni również na terenie zamkniętych zakładów i placówek, w których przebywają podopieczni, w tym i w zakładach karnych (art. 3 ust. 1 Ustawy). Od kilku lat datuje się bardzo interesujące doświadczenia w tej dziedzinie, polegające na eksperymentalnej działalności kuratorów penitencjarnych⁸. Jest oczywiste, że bez możliwości pracy na terenie zakładów karnych szeregu zadań kuratorów sądowych nie można by wykonywać. Stąd też w przepisach wykonawczych powinny się znaleźć szczegółowe postanowienia dotyczące także i tego problemu.

5. Rozpatrując zagadnienia praw i obowiązków kuratorów sądowych należy na wstępie dokonać podstawowego, ważnego rozróżnienia. Pisząc o prawach i obowiązkach kuratorów można mówić o dwóch ich rodzajach, tj. tych, które określają ich uprawnienia do odpowiedniego wynagrodzenia, innych uprawnień socjalnych i o charakterze quasi-korporacyjnym (np. samorząd), mechanizmu

⁸ O nowej instytucji kurateli penitencjarnej informuje *Kurator penitencjarny; Wstęp do prokacji*, opr. zbiór. - materiały konferencji odbytej w 1997 r. w Białymstoku.

awansowania oraz wymagań z tym związanych, np. warunki do objęcia stanowiska, odpowiednia postawa społeczna, odpowiedzialność dyscyplinarna. Tego rodzaju przepisy stanowią o statusie społeczno-zawodowym kuratora sądowego i one stanowią dominującą część przepisów ustawy o kuratorach sądowych.

Drugą grupę obowiązków i praw kuratorów stanowią te, które się wiążą z ustawowymi zadaniami, jakie mają oni wykonywać, i uprawnieniami (kompetencjami), które są niezbędne, aby je właściwie wypełniać.

Błędny jest podnoszony jako zarzut pogląd, że ustawa o kuratorach niewiele mówi o konkretnych obowiązkach kuratorów.

Rzeczywiście ustawa odsyła w art. 1 do zadań określonych przez prawo, tj. tych ustaw (a także aktów wykonawczych), które wcześniej wymieniono i które nakładają kilkadziesiąt konkretnych zadań i czynności (np. art. 12 i art. 173 kkw), do których wykonywania są zobowiązani kuratorzy sądowi. I właśnie w tych aktach powinny być one unormowane, a ustawa o kuratorach sądowych mogłaby jedynie je powtórzyć, co wydaje się zbyteczne.

Natomiast ustawa ta w kilku artykułach formułuje dodatkowo te obowiązki (art. 11) i prawa (art. 9), które nie zostały dostatecznie precyzyjnie lub nie zostały wcale unormowane w powołanych wcześniej ustawach i przepisach.

Do tych obowiązków zawodowego kuratora sądowego należą:

- 1) występowanie o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka w uzasadnionych wypadkach,
- 2) przeprowadzenie wywiadów środowiskowych na zlecenie sądu lub sędziego,
- 3) współpraca z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi,
- 4) organizowanie i kontrola pracy podległych kuratorów społecznych i innych osób uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów,
- 5) sygnalizowanie sądowi przyczyn przewlekłości postępowania lub innych uchybień w działalności pozasądowych organów wykonujących orzeczone środki.

Natomiast w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych kurator zawodowy ma jeszcze następujące ważne prawa:

- 1) do odwiedzania w godzinach od 7 do 22 osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych (tj. zakłady karne i zakłady poprawcze),
- 2) żądania okazania dokumentu tożsamości przez osobę objętą postępowaniem,
- 3) żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych,
- 4) przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów oraz dostępu do dokumentów dotyczących podopiecznych i innych osób objętych postępowaniem,
- 5) żądania pomocy w wykonywaniu czynności służbowych od policji, innych organów i instytucji państwowych (także i samorządowych) oraz stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania i od osób fizycznych.

Pozostałe szczegółowe zasady znajdują się być może w przygotowywanych aktach wykonawczych lub będą wypracowane w praktycznej działalności kuratorów sądowych.

6. Organizację kuratorskiej służby sądowej zgodnie z postanowieniem art. 154 § 2 usp i zasady organizacji kuratorskiej służby sądowej określiła Ustawa o kuratorach sądowych w Rozdz. 3 (w art. 35 do 42). Oto najważniejsze postanowienia ustawy w tym zakresie:

1) Kuratorską służbę sądową w okręgu sądowym stanowią kuratorzy zawodowi.

2) Nadzór nad działalnością kuratorów sądowych sprawuje kurator okręgowy z wyłączeniem tych uprawnień, które należą do sądu lub jego prezesa.

3) Kuratora okręgowego na 6-letnią kadencję powołuje prezes sądu okręgowego spośród kandydatów zgłoszonych przez okręgowe zgromadzenie kuratorów. Prezes sądu może też powołać zastępcę kuratora okręgowego (jednego lub dwóch) na wniosek kuratora okręgowego. Również odwołanie kuratora okręgowego należy do uprawnień prezesa sądu.

4) Kurator okręgowy odpowiada przed prezesem sądu za funkcjonowanie kuratorskiej służby sądowej i reprezentuje kuratorów sądowych wobec prezesa sądu.

Ustawa (w art. 37 ust. 2) wymienia w pkt. 15 zadania kuratorów okręgowych, wśród których trzeba wymienić zwłaszcza:

- koordynowanie działalności kuratorów sądowych,
- nadzór nad pracą kierowników zespołów kuratorskich,
- kontrolę i ocenę pracy kuratorów sądowych i aplikantów,
- udział w planowaniu i nadzór nad wydatkowaniem środków przeznaczonych dla kuratorów sądowych i ośrodków kuratorskich,
- występowanie z wnioskami kadrowymi dotyczącymi kuratorów zawodowych,
- nadzór nad udzielaniem pomocy postpenitencjarnej,
- rozpoznawanie skarg i wniosków dotyczących czynności kuratorów sądowych,
- wykonywanie innych czynności zleconych przez prezesa sądu okręgowego.

Ustawa o kuratorach sądowych postanowiła, że dla wykonywania zadań kuratora okręgowego tworzy się biuro kuratora okręgowego. Przepis ten miał wejść w życie od 1 stycznia 2003 r., ale w rezultacie nowelizacji usp z 23 listopada 2002 r. zmieniono art. 38 i 42 ustawy o kuratorach sądowych, w wyniku czego obsługę biurową w działalności kuratorów zapewniają pracownicy sądów okręgowych i rejonowych.

Drugim ważnym ogniwem są zespoły kuratorskiej służby sądowej w sądach rejonowych, wykonujące orzeczenia w sprawach karnych i w sprawach rodzinnych oraz nieletnich. Prezes sądu okręgowego może powołać jeden zespół wykonujący orzeczenia sądu.

Kierownika zespołu powołuje i odwołuje prezes sądu okręgowego na wniosek kuratora okręgowego po zasięgnięciu opinii prezesa sądu rejonowego.

Zadania kierownika zespołu są w większości analogiczne do kompetencji kuratora okręgowego, z tym że dochodzi kilka dodatkowych zadań, takich jak:

- określenie zakresu obowiązków kuratorów zawodowych,
- organizowanie działalności i szkolenia kuratorów społecznych i zgłaszanie wniosków do prezesa sądu rejonowego o ich powołanie,
- współdziałanie z prezesem sądu rejonowego i reprezentowanie zespołu na zewnątrz,
- wykonywanie czynności z zakresu obsługi biurowej przez ich sekretariaty.

Ustawa o kuratorach sądowych postanawia (w art. 7), że zawodowi kuratorzy sądowi posiadają trzy stopnie służbowe, tj.:

- kuratora zawodowego,
- starszego kuratora zawodowego oraz
- kuratora specjalisty.

Taki podział stwarza więc możliwości uporządkowanego i równego awansu dla wszystkich kuratorów sądowych.

3. Przepisy uzupełniające ustawy, normujące prawa i obowiązki kuratorów sądowych, ich zadania oraz organizację kuratorską służby sądowej

Do przepisów tych należy zaliczyć akty wykonawcze, tj. rozporządzenia i zarządzenia, które wypełniają delegację ustawową.

Pośród przepisów wykonawczych do znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich trzeba wymienić te, które dotyczą nadzoru nad nieletnimi oraz działalności kuratorów i kuratorskich ośrodków. Są to trzy wydane już akty wykonawcze do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj.

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 31.07.2001 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania nadzoru sędziów rodzinnych nad wykonywaniem orzeczeń w sprawach nieletnich (delegacja z art. 78 upn; Dz.U. 2001, nr 81, poz. 886).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5.10.2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (delegacja z art. 84 § 5 upn; Dz.U. 2001, nr 120, poz. 1294).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 16.08.2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzenia wywiadów środowiskowych o nieletnich (delegacja z art. 24 § 6 upn; Dz.U. 2001, nr 90, poz. 1010).

Natomiast 12 czerwca 2003 r. wydano bardzo ważne rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości (akt wykonawczy do Ustawy o kuratorach sądowych - art. 12) w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych). W tym właśnie akcie prawnym zostały uregulowane te wszystkie zadania kuratorów sądowych rodzinnych i dla dorosłych, które do tej pory były unormowane w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 24.11.1986 r. w sprawie kuratorów sądowych (Dz.U. nr 43 poz. 212 z późn. zm.).

A oto najważniejsze postanowienia nowego rozporządzenia wykonawczego do tej ustawy w odniesieniu do kuratorów sądowych dla dorosłych:

1) w zakresie wykonywania kary ograniczenia wolności oraz pracy społecznie użytecznej:

- pozyskiwanie zakładów pracy, placówek służby zdrowia, opieki społecznej lub organizacji oraz instytucji pomocy charytatywnej, jak też reprezentujących społeczność lokalną dla przyjmowania skazanych w celu wykonywania nieodpłatnej pracy,
- utrzymywanie stałego kontaktu z zakładami pracy, w których jest wykonywana praca, a także organizowanie szkolenia i instruktażu dla wyznaczonych przez nie pracowników do dozorowania tej pracy,
- kontrolowanie wykonywania kary przez skazanych i przestrzeganie ustalonych zasad,
- wzywanie skazanego do udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu kary oraz udzielanie ostrzeżeń i podejmowanie środków dyscyplinujących,
- występowanie do sądu z odpowiednimi wnioskami oraz uczestniczenie w posiedzeniu sądu;

2) w zakresie kontroli skazanego w okresie próby, a także wobec sprawcy, któremu umorzono postępowanie karne, kurator powinien:

- zbierać co najmniej raz na 6 miesięcy informacje o zachowaniu skazanego lub sprawcy, chyba że sąd zarządzi inaczej,
- przeprowadzać przewidziane prawem wywiady środowiskowe,
- występować do instytucji, urzędów oraz osób fizycznych w celu uzyskania niezbędnych informacji ważnych dla realizacji dozoru,
- przyjmować od skazanego (sprawcy) informacje o przebiegu okresu próby,
- bezzwłocznie powiadamiać sąd o popełnieniu przestępstwa lub innym rażąco naruszaniu przez skazanego porządku prawnego;

3) w zakresie przygotowywania skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego kurator:

- sporządza wspólnie ze skazanym program wolnościowy,
- przygotowuje środowisko rodzinne i społeczne do powrotu skazanego,
- współorganizuje pomoc postpenitencjarną we współdziałaniu ze skazanym i służbą więzienną oraz z organami administracji rządowej i samorządowej i podmiotami (o których mowa w art. 38 § 1 kkw);

4) w zakresie kontroli skazanych, którym udzielono przerwy w wykonaniu kary, kurator powinien:

- sprawdzać raz na 3 miesiące czy skazany wykonuje wszystkie swe zobowiązania,
- żądać od skazanego niezbędnych informacji dotyczących przerwy,
- w razie potrzeby powiadomić sąd penitencjarny o nieodpowiednim zachowaniu skazanego lub złożyć wniosek o odwołanie przerwy.

Ponadto zawodowy kurator sądowy ma m.in. obowiązek sygnalizowania sądowi (również innym organom) wszelkich uchybień w postępowaniu wykonawczym, składania wniosków do sądu i uczestniczenie w jego posiedzeniach, współdziałania ze stowarzyszeniami, organizacjami i innymi podmiotami, a także prowadzenia na bieżąco dokumentacji pracy ze skazanym.

Na podstawie art. 176 kkw Minister Sprawiedliwości 7 czerwca 2002 r. wydał ważne rozporządzenie w sprawie zakresu praw i obowiązków podmiotów sprawujących dozór, zasad i trybu wykonywania dozoru oraz trybu wyznaczania przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje swoich przedstawicieli do sprawowania dozoru.

W rozporządzeniu tym określono podstawowe obowiązki i uprawnienia kuratorów sądowych w sprawowaniu dozoru, a także przedstawicieli wyznaczonych przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje społeczne. Nie wchodząc tu w szczegółową analizę tych przepisów warto wymienić najważniejsze z tych obowiązków i zadań, do których należy zwłaszcza zaliczyć:

- bezzwłoczne powierzenie kuratorowi sprawowania dozoru, nie później jednak niż w 14 dni po uprawomocnieniu się orzeczenia lub od dnia zwrotu akt sądowi,
- nawiązanie kontaktu ze skazanym, nie później niż w ciągu 7 dni od daty wpływu orzeczenia do zespołu kuratorskiej służby sądowej,
- pouczenie skazanego o prawach i obowiązkach wynikających z dozoru,
- zaznajomienie się z sytuacją skazanego w świetle akt i innych źródeł informacji,
- udzielenie skazanemu pomocy w celu rozwiązywania problemów życiowych,
- nawiązanie kontaktu z rodziną i środowiskiem skazanego.

Kurator sądowy jest ustawowym organem wykonującym orzeczenia sądu dotyczące dozoru i z tego wynikają dalsze obowiązki, tj.:

- prowadzenie dokumentacji przebiegu dozoru i wykonywanych czynności,
- składanie sądowi sprawozdań w określonych terminach (pierwsze po 14 dniach od nawiązania kontaktu),
- przedstawienie diagnozy i planu dozoru wraz z proponowanymi metodami działania,
- przygotowywanie dla sądu wniosków dotyczących zmiany orzeczenia sądu oraz stosownych dokumentów,
- zawiadamianie sądu o wszelkich nieprawidłowościach wpływających na przebieg dozoru, występujących po stronie skazanego i organów samorządowych,
- kontrola działań kuratorów społecznych i udzielanie im pomocy, co dotyczy także przedstawicieli organizacji, stowarzyszeń i instytucji sprawujących dozór, a także osób godnych zaufania.

W wykonywaniu obowiązków wynikających z dozoru kurator sądowy ma prawo do:

- żądania potrzebnych informacji od skazanego oraz wzywania go do stawienia się w wyznaczonym terminie w siedzibie sądu oraz
- zapoznawania się z informacjami o skazanym, będącymi w posiadaniu organów władzy publicznej, a także pracodawców, szkół i organizacji społecznych, jeśli informacje te są niezbędne dla efektywnego sprawowania dozoru.

W odniesieniu do sprawców przestępstwa popełnionego w stanie, ograniczonej poczytalności lub w związku z uzależnieniem od alkoholu albo środka

odurzającego kurator zobowiązany jest dodatkowo do działań mających na celu przestrzeganie zaleceń lekarskich, terapeutycznych i rehabilitacyjnych, a także utrzymywania kontaktów z odpowiednimi specjalistami prowadzącymi działania lecznicze i inne wyżej wymienione.

Do ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi na podstawie art. 31 Minister Sprawiedliwości i Minister Zdrowia i Opieki Społecznej 7 maja 1983 r. wydali rozporządzenie w sprawie zasad i trybu wykonywania nadzoru nad osobami, w stosunku do których został orzeczony obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu (Dz.U. nr 25 z 12.05.1983 r.). Przy porządkowaniu przepisów dotyczących kurateli i środków polegających na poddaniu sprawcy próbie pożądana byłaby również zmiana tego rozporządzenia, jak też rozważenie celowości włączenia do tego aktu prawnego tych dozorów, o których mowa w art. 95 § 2, art. 97 § 1 i w art. 98 kk. Za takim rozwiązaniem przemawiałoby to, że chodzi w tych wypadkach o wykonywanie dozoru po zastosowaniu środków zabezpieczających wobec skazanych, którzy działali w stanie ograniczonej poczytalności lub też których przestępstwo zostało popełnione w związku z uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego. Wydaje się, że w wymienionych wypadkach znajomość psychopatologii i postępowania terapeutycznego warunkuje skuteczne sprawowanie dozoru.

Na podstawie art. 214 § 9 kpk Minister Sprawiedliwości wydał 11.06.2003 r. nowe Rozporządzenie w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzenia wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu. To rozporządzenie rozszerza krąg uprawnionych do przeprowadzania wywiadów przewidzianych w kpk.

Następną grupę uzupełniających przepisów dotyczących kuratorów sądowych stanowią akty wykonawcze wydane do ustawy o kuratorach sądowych, tj.:

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości określające standardy obciążenia pracą kuratora zawodowego (delegacja z art. 13 § 3 Ustawy o kuratorach sądowych) z 9 czerwca 2003 r.,
- Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich z 23 grudnia 2002 r. (delegacja z art. 14, ust. 7 Ustawy o kuratorach zawodowych) oraz
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości określające wzory legitymacji kuratora zawodowego, społecznego i aplikanta kuratorskiego z 27.07.2002 r. z późn. zm. (delegacja z art. 104 Ustawy o kuratorach sądowych).

Wymienione obowiązujące przepisy stworzyły kompletny i spójny system kurateli w Polsce i należyście określiły status społeczno-zawodowy kuratorów sądowych. Powinny one przyczynić się do zwiększenia efektywności systemu karnego w ograniczaniu przestępczości i zapobieganiu patologii społecznej.

Po omówieniu najważniejszych problemów wynikających z prawnych uregulowań dotyczących obowiązków, zadań i związanych z nimi uprawnień kuratorów sądowych dla dorosłych, warto wskazać dostępne liczby ilustrujące ilościowy zasięg działalności sądowych kuratorów dla dorosłych.

4. Dozory i czynności wykonywane przez kuratorów sądowych dla dorosłych w świetle danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości z lat 1997 oraz 1999-2003

Dane tabeli 1 obrazujące czynności wykonywane przez kuratorów należy uzupełnić podaniem liczby kuratorów sądowych dla dorosłych w wymienionych latach, których było odpowiednio:

- kuratorów zawodowych: 1 521 1 673 1 716 1 745 1 787 1 914 2 107
- kuratorów społecznych: 10 128 12 840 13 115 14 576 15 320 16 472 17 807

Tabela 1. Czynności wykonywane przez kuratorów dla dorosłych⁹

Lata	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Dozory w związku z warunkowym zwolnieniem	30 925	28 035	32 049	29 523	33 228	37 030	b.d.
Dozory nad skazanymi, którym karę warunkowo zawieszono	124 023	150 133	167 498	187 384	207 302	224 414	b.d.
Dozory w związku z warunkowym umorzeniem postępowania karnego	x	1919	4675	4597	b.d.	b.d.	b.d.
Dozory w związku z karą ograniczenia wolności	x	1741	2256	2565	b.d.	b.d.	b.d.
Dozory na wniosek zwalnianego skazanego (art. 167 § 2 kkw)	x	1992	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Kontrola okresowa sądu (dawne dozory uproszczone)	69 210	76 225	84 635	93 335	118 792	141 746	141 862
Razem dozory	154 948	183 820	206 468	224 069	240 530	261 444	279 439
Zadania w związku z wykonywaniem kary ograniczenia wolności	x	19 361	23 502	36 909	50 675	74 755	109 977
Kontakty ze skazanymi, którym udzielono przerwy w karze	x	542	677	672	b.d.	717	666
Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego	x	1325	1201	970	b.d.	455	730
Razem zadania związane z wykonywaniem kar i środków karnych	b.d.	21 228	25 380	38 551	b.d.	75 927	111 373
Wywiady przeprowadzone w trybie art. 214 § 1 i 2 kpk	X	76 552	91 128	98 975	79 448	56 035	18 908
Wywiady przeprowadzone w trybie art. 14 kkw	b.d.	15 543	72 477	71 192	76 845	117 564	164 342
Wnioski kuratorów składane do sądów	b.d.	b.d.	63 053	71 752	b.d.	b.d.	b.d.

Znak x informuje, że w 1997 r. czynności, do których się on odnosi, nie były przewidywane przez obowiązujące prawo.

⁹ Wszystkie przytoczone w tym opracowaniu dane liczbowe dotyczące kuratorów sądowych lub działali przez nich wykonywanych pochodzą ze statystyki przygotowanej przez kuratorów

Dane zawarte w tabeli 1 i później przytoczone (z tym, że za niektóre lata ich brakuje) pozwalają na sformułowanie kilku następujących stwierdzeń:

1) Po wejściu w życie nowej kodyfikacji karnej od 1 września 1998 r. bardzo znacznie wzrosła liczba wykonywanych dozorów (nie licząc tu tzw. dozorów uproszczonych) przez kuratorów. Wskaźnik procentowy tego wzrostu w 2004 r. w porównaniu z 1997 r. wzrósł aż o 80%. Stało się tak głównie za sprawą orzekanych dozorów w przypadku warunkowego zawieszenia wykonywania kary (wzrost o ok. 81%). Zwiększenie tego wskaźnika było pochodną znacznie częstszego orzekania przez sądy kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem w miejsce grzywny samoistnej, a nie dlatego, iż częściej odstępowano od wymierzania bezwzględnej kary pozbawienia wolności, jak to niektórzy krytycy obowiązującego kk bezzasadnie twierdzą (por. Szymanowski 2001b, s. 44, w którym autor zwraca uwagę na błędną interpretację danych). Na zwiększenie liczby wykonywanych dozorów miało też wpływ ich stosowanie, na podstawie nowego kk, w związku z warunkowym umorzeniem postępowania karnego (w 2001 r. - 4597) i w przypadku wykonywania kary ograniczenia wolności (w 2001 r. - 2565), a także uznania od 2001 r. prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości za przestępstwo, za które często sądy stosowały karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem, i w ogóle znacznego zwiększenia liczby skazań w ostatnich latach.

Natomiast warto zauważyć, że wskaźniki obrazujące wykonywanie dozorów w następstwie orzekania warunkowego przedterminowego zwolnienia w porównywanych latach nieznacznie się wahały (w 2001 r. zanotowano nawet spadek tych dozorów o 4,5% w zestawieniu z 1997 r.), co było skutkiem zmniejszenia się liczby orzekania tego środka przez sądy penitencjarne.

2) Wraz z wejściem w życie kodyfikacji karnej z 1997 r. nowymi zadaniami obarczono sądowych kuratorów zawodowych w związku z wykonywaniem kary ograniczenia wolności (dotyczyło to ok. 110 tys.), a liczba ta była prawie sześciokrotnie wyższa w 2004 r. niż w 1999 r. Następnie sądowi kuratorzy zawodowi przygotowywali skazanych do wyjścia na wolność - art. 165 kkw (około 500 do 1300 przypadków rocznie w minionych latach) oraz kontakty ze skazanymi (o charakterze kontrolnym - art. 153 § 4 kkw), którym sąd udzielił przerwy w wykonywaniu kary pozbawienia wolności (ok. 666 przypadków w 2004 r.).

Poza wymienionymi zadaniami sądowych kuratorów, które można było przedstawić wraz z odpowiednimi danymi liczbowymi, są jeszcze inne obowiązki przewidziane w kkw dotyczące np. pracy społecznie użytecznej wykonywanej przez skazanych w zamian za grzywnę (art. 45 § 1 i 2 kkw), świadczenie pomocy postpenitencjarnej (art. 173 § 2 pkt. 6), składanie wniosków do sądu w sprawach dotyczących odroczenia i przerwy kary,

okręgowych i przesyłanej do Ministerstwa Sprawiedliwości oraz ze statystyki sądowej i penitencjarnej (za odpowiednie lata) Ministerstwa Sprawiedliwości na koniec roku.

warunkowego zawieszenia wykonywania kary i warunkowego przedterminowego zwolnienia oraz inne.

Jeśli chodzi o te ostatnie uprawnienia i zadania sądowych kuratorów, w związku z ich uczestniczeniem w postępowaniu sądowym, to o ich wzrastającej roli pod tym względem świadczą ogólne dane wskazujące, że liczba wniosków składanych przez kuratorów sądowych wyniosła w 2000 r. - 63 053 i w 2001 r. - 71 752. Wymieniając te liczby trzeba sobie uświadomić, że w ogromnej większości zgłoszenie wniosków do sądu przez kuratorów musi być poprzedzone stosownym ich przygotowaniem (np. w drodze przeprowadzenia wywiadu lub zebrania informacji w inny sposób).

3) Z przytoczonych danych wynika, iż ogromnie wzrosły zadania kuratorów sądowych, w tym szczególnie zawodowych, w zakresie przeprowadzania wywiadów. Przed wejściem w życie nowej kodyfikacji kuratorzy sądowi na podstawie art. 14 § 1 kkw z 1969 r. byli zobowiązani do przeprowadzenia wywiadów na zlecenie organu wykonawczego. Liczba tych wywiadów od roku 1999 do 2004 wzrosła ponad 10-krotnie, osiągając 164 342. Natomiast art. 214 § 1 i 2 nowego kpk (z 1997 r.) wprowadził obowiązek przeprowadzenia wywiadów środowiskowych (w pewnych przypadkach obligatoryjnie) przez sądowych kuratorów zawodowych. Powyższe unormowanie było niedostatecznie przemyślane, ponieważ obarczyło tym nowym obowiązkiem sądowych kuratorów wyłącznie zawodowych, którzy wobec niewielkiej ich liczby absolutnie nie byli w stanie podjąć zwiększonym zadaniom, tak aby je należycie wypełniać. Dobrze się więc stało, że obowiązująca od 1 stycznia 2002 r. ustawa o kuratorach sądowych zmieniła przepis art. 214 § 1 kpk w ten sposób, że obowiązek przeprowadzenia wywiadów środowiskowych spoczywa na kuratorach sądowych, co oznacza, że również kuratorzy społeczni mogą je przeprowadzać. Od tego też roku obserwuje się spadek liczby ww. wywiadów. Jednocześnie też w innym przepisie tej samej ustawy ustalono stosowny ryczałt, który przysługuje za przeprowadzenie wywiadu w trybie przewidzianym art. 214 § 1 kpk, a ponadto w kodeksie tym dokonano istotnych zmian w tym zakresie, co również przyczyniło się do znacznego zmniejszenia liczby wywiadów przeprowadzonych przez kuratorów w postępowaniu karnym.

4) Z przytoczonego zestawienia widać wyraźnie, jak bardzo wzrosły zadania i obowiązki kuratorów sądowych, zwłaszcza liczba dozorów (o 80%), nowe zadania w związku z wykonywaniem szeregu kar i środków (łącznie ok. 111 tys. w 2004 r.) czy też składanie wniosków do sądu w postępowaniu przed sądem, zwłaszcza wykonawczym.

Tymczasem w omawianym 7-leciu, tj. od 1997 r. liczba sądowych kuratorów zawodowych dla dorosłych wzrosła o 586 osób, tj. o 38%. Wydatnie wzrosła liczba sądowych kuratorów społecznych w tym samym czasie - aż o 76%. Ale trzeba tu podkreślić, że w tym wypadku zaznaczają się duże wahania w minionych latach. Ponadto kurator społeczny nie stanowi organu wykonawczego, jakim jest kurator zawodowy i ważne czynności w procesie wykonawczym są zastrzeżone wyłącznie dla kuratorów profesjonalnych.

Dysproporcja między zadaniami sądowych kuratorów zawodowych a ich liczbą wyraźnie wskazuje na konieczność stopniowego, ale wydatnego zwiększenia ich liczby, jeśli w sposób zadowalający mają oni wypełniać ważne obowiązki w systemie prawa karnego i ograniczania przestępczości (por. Lelental, Szymanowski 1994).

II. DZIAŁALNOŚĆ KURATORÓW SĄDOWYCH W 2002 R. W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ

1. Uwagi wstępne

Od 1 września 1998 r. weszła w życie nowa kodyfikacja karna, która w nowy, rozszerzający sposób określiła zakres zadań kuratorów sądowych. Brak było jednak dalej szeregu ważnych aktów wykonawczych precyzujących szczegółowo kompetencje i tryb ich działania. Jednocześnie ponad 3 lata trzeba było czekać na uchwalenie i wejście w życie ustawy o kuratorach sądowych, która określiła ich status społeczno-zawodowy, niektóre z ich uprawnień i obowiązków, a także organizację kuratorskiej służby sądowej. Ustawa ta weszła w życie 1 stycznia 2002 r., a następnie wydano szereg aktów wykonawczych niezbędnych do właściwego działania kuratorów sądowych. Problemy dotyczące aspektów prawnych kurateli zostały omówione w poprzednim rozdziale, w tym zaś uwagę skoncentrujemy na praktycznym funkcjonowaniu kuratorów sądowych w pierwszej połowie 2002 r., tj. w początkowym okresie obowiązywania nowego stanu prawnego. Do tego, aby można go było uznać za kompletny, brakowało dwóch ważnych rozporządzeń ministra Sprawiedliwości: w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów oraz określającego standardy obciążeń pracą kuratora zawodowego. Te dwa rozporządzenia weszły w życie w 2003 roku. Niezależnie jednak od tych opóźnień można było mówić o nowej, obowiązującej od początku 2002 r. regulacji dotyczącej działalności kuratorów sądowych. Z tego też względu w drugiej połowie 2002 r. przeprowadzono badania za pomocą ankiety skierowanej do wszystkich 40 okręgów sądowych.

Ankieta zawierała pytania o informacje dotyczące działalności kuratorów sądowych w pierwszym półroczu 2002 r., które w większości nie trafiają do statystyki resortu sprawiedliwości, a także opinie odnośnie do rozmaitych zagadnień i trudności występujących w ich pracy. Odpowiedzi były opracowywane z reguły przez kilkuosobowe zespoły zawodowych kuratorów sądowych. W tym samym czasie ankiety dobrowolnie wypełniło również 106 zawodowych kuratorów sądowych, prezentujących w tych samych sprawach swe indywidualne poglądy. W ten sposób uzyskano liczne i rzetelne informacje dotyczące działalności i poglądów kuratorów sądowych po przeprowadzeniu szerokich zmian w kurateli sądowej w początku XXI w. Wypełnione ankiety

były odsyłane na uniwersytecki adres prowadzącego badania, tak aby zagwarantować anonimowość uzyskiwanych wiadomości i ujawnionych poglądów. Trzeba też zaznaczyć, że te badania spotkały się z poparciem kierownictwa Ministerstwa Sprawiedliwości i Departamentu Sądów, któremu wówczas podlegała kuratorska służba sądowa.

Wyniki badań stanowią rozszerzenie i uzupełnienie ogólnych danych statystycznych, dotyczących działalności kuratorów sądowych i w pewnym stopniu mogą być porównywane z wynikami sondażu przeprowadzonego przez autora w 21 okręgach sądowych w pierwszej połowie 1999 r., kiedy to obowiązywała już nowa kodyfikacja karna.

Zebrane podstawowe informacje i opinie na podstawie badań poddano analizie, dzieląc 40 okręgów sądowych na dwie duże grupy. Do pierwszej zaliczono 7 okręgów sądowych, obejmujących największe skupiska ludności w Polsce, a zarazem najbardziej uprzemysłowione, których siedziby mieszczą się w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Katowicach, Gdańsku, Wrocławiu i Poznaniu. Do drugiej grupy zaliczono pozostałe 33 okręgi sądowe, obejmujące miasta i tereny o mniejszej liczbie ludności. Taki podział wydaje się uzasadniony z uwagi na zróżnicowane występowanie przestępczości, patologii społecznej oraz problemów z nimi związanych.

Wyniki przeprowadzonych badań omówiono też przede wszystkim z uwzględnieniem podziału na różnego rodzaju zadania wykonywane przez kuratorów sądowych. Dalsze wywody stanowią prezentację rezultatów tych badań, a komentarz autora nawiązuje do opinii wyrażonych przez badanych.

2. Wywiady przeprowadzane przez kuratorów sądowych

Wśród zadań, których wykonywanie powierzono kuratorom sądowym, na czołowym miejscu znalazło się przeprowadzanie wywiadów dotyczących osób podejrzanych (względnie oskarżonych). Ten nowy obowiązek, nałożony na kuratorów sądowych, wynikał z postanowień art. 214 kpk. Do czasu wejścia w życie nowej kodyfikacji karnej kuratorzy byli zobowiązani do przeprowadzania wywiadów jedynie w postępowaniu wykonawczym (art. 14 dkkw). Przez przyjęcie nowej regulacji w kpk, a następnie w ustawie o kuratorach sądowych stali się oni uczestnikami postępowania przygotowawczego bądź postępowania sądowego.

W tabelach 2 i 3 przedstawiono tego samego rodzaju informacje, tj. dotyczące wywiadów przeprowadzonych w trybie art. 214 kpk, a następnie art. 14 § 1 kkw, z uwzględnieniem podziału na okręgi o znacznej przewadze ludności miejskiej i pozostałe okręgi. W okresie, z którego pochodzą dane, obowiązywały już dwie zmiany, tj. możliwość przeprowadzenia wywiadów (na podstawie art. 214 kpk) również przez kuratorów społecznych, a następnie wprowadzenie odpłatności za dokonanie tych wywiadów. Tak więc od 2002 r. zawodowi kuratorzy sądowi mogli otrzymywać kwoty ryczałtu za przeprowadzone wywiady.

Tabela 2. Wywiady przeprowadzone przez kuratorów sądowych w I półroczu 2002 r. w 7 okręgach sądowych, obejmujących największe skupiska ludności w Polsce

Wywiady przeprowadzone na podstawie art. 214 kpk na zlecenie:	Wywiady przeprowadzone przez kuratorów sądowych			
	zawodowych L.b.	społecznych L.b.	ogółem L.b. %	
- sądu	5 111	56	5 167	28,6
- prokuratury	10 092	103	10 195	56,4
- policji	2 233	144	2 399	13,3
- innych uprawnionych organów	303	4	307	1,7
razem	17 761	307	18 068	100,0
Wywiady przeprowadzone na podstawie art. 14 § 1 kkw	9 140	5 437	14 577	55,4
Ogółem wszystkie wywiady	26 901	5 744	32 645	100,0

Tabela 3. Wywiady przeprowadzone przez kuratorów sądowych w I półroczu 2002 r. w pozostałych 33 okręgach sądowych

Wywiady przeprowadzone na podstawie art. 214 kpk na zlecenie:	Wywiady przeprowadzone przez kuratorów sądowych			
	zawodowych L.b.	społecznych L.b.	ogółem L.b. %	
- sądu	5 940	81	6 021	25,5
- prokuratury	11 986	460	12 446	52,6
- policji	4 893	249	5 142	21,7
- innych uprawnionych organów	44	-	44	0,2
razem	22 863	790	23 653	100,0
Wywiady przeprowadzone na podstawie art. 14 § 1 kkw	25 361	9 235	34 596	40,6
Ogółem wszystkie wywiady	48 224	10 025	58 249	59,4

Rozpatrując informacje podane w tabeli 2 należy zwrócić uwagę na następujące fakty. Większość stanowiły wywiady przeprowadzone w toku postępowania przygotowawczego lub postępowania sądowego - o przeszło 10 punktów procentowych więcej niż wywiady w postępowaniu wykonawczym. Spośród tych wywiadów najwięcej było przeprowadzonych na zlecenie prokuratury (56,4%), następnie sądu (28,6%), policji (13,3%) oraz innych organów, np. takich jak żandarmeria wojskowa (1,7%).

W uchwalonej przez Sejm nowelizacji kpk uchylono to uprawnienie policji, co było bardzo słuszne, ponieważ we wstępnej fazie postępowania przygotowawczego sporządzanie wywiadów może być niebezpieczne dla kuratorów niemających takich atrybutów władzy ani przygotowania, jak przedstawiciele organów porządku publicznego. Oprócz tego w pewnym stopniu zmniejszyło to obciążenie sądowych kuratorów zawodowych. W pierwszym półroczu 2002 r. po raz pierwszy wywiady na podstawie art. 214 kpk przeprowadzali

również kuratorzy społeczni. Niewielka liczba przeprowadzonych przez nich wywiadów (poniżej 2%) może być spowodowana tym, że dopiero wtedy nastąpiła zmiana przepisów kpk na to zezwalająca i być może lękiem przed przestępcą, wobec którego toczy się postępowanie przygotowawcze, o którym nic się nie wie.

W przypadku wywiadów w postępowaniu wykonawczym odsetek sporządzonych wywiadów przez kuratorów społecznych jest ponad 20-krotnie wyższy (37,3%), ale skazany był już osobą rozpoznaną, a wywiad ma najczęściej charakter sprawdzający.

Ustawa o kuratorach sądowych wprowadziła też odpłatność za przeprowadzenie wywiadu na podstawie art. 214 kpk, w postaci ryczałtu ustalonego rozporządzeniem przez Ministra Sprawiedliwości, który to ryczałt jest następnie zaliczony w poczet kosztów sądowych. Ta zasada nie była w 2002 r. należycie realizowana, ponieważ, jak wynika z badań, przeciętnie tylko ok. 40% należności z tego tytułu zostało już uregulowanych. Oczywiście wynikało to z ogromnych trudności finansowych, jakie dotyczą większości organów i instytucji publicznych. Wywiady w postępowaniu wykonawczym nie były i dalej nie są opłacane, ponieważ tego rodzaju czynności należą do istoty zadań kuratora sądowego (z reguły będzie to związane z wykonywaniem dozoru).

Tabela 3, ukazująca sporządzanie wywiadów w 33 pozostałych okręgach sądowych, obok licznych podobieństw z poprzednimi danymi ukazuje znamienne różnice. Do nich można zaliczyć przede wszystkim stosunkowo mniej wywiadów sporządzonych w 33 okręgach w porównaniu z poprzednio wymienionymi 7 okręgami. Następnie w tych okręgach sporządzono o około 15% mniej wywiadów na podstawie art. 214 kpk, i o tyle więcej wywiadów w postępowaniu wykonawczym. W tych okręgach lepiej przedstawiało się regulowanie należności, które następowało w nieco ponad 50% (a w tzw. okręgach wielkomiejskich w 40%).

Kuratorzy sądowi z wielkomiejskich okręgów sądowych przeprowadzali stosunkowo znacznie więcej wywiadów na podstawie art. 214 kpk niż kuratorzy z pozostałych okręgów.

Kuratorzy sądowi przeprowadzający wywiady przedstawiali długą listę trudności, z jakimi musieli się uporać, aby je przygotować. Wśród nich najczęściej wymieniano:

- trudności w ustaleniu miejsca pobytu osoby, której dotyczy wywiad, spowodowane zmianą adresu, długo trwającą absencją, bezdomnością;
- problemy z dojazdem do niektórych miejsc zamieszkania, ponieważ nie wszyscy kuratorzy posiadają samochody; nie ma niekiedy odpowiednich połączeń komunikacyjnych i wobec braku pojazdów służbowych stwarza to poważne trudności;
- kolejna grupa trudności w przeprowadzaniu wywiadów polega na kłopotach w uzyskiwaniu stosownych informacji, spowodowanych złym rozumieniem postanowień ustawy o ochronie danych osobowych, niechęcią sąsiadów do rozmowy, agresywnością bądź zaburzeniami psychicznymi podejrzanych;

- poczucie zagrożenia odczuwane przez kuratorów sądowych w niektórych przypadkach, potęgujące się wobec nierzadko stwierdzonego braku pomocy ze strony policji lub też innych instytucji;
- często wyznaczano bardzo krótkie terminy przeprowadzania wywiadów oraz wyrażano przekonanie, że nie wnoszą one nowych informacji w stosunku do tego, co zostało wcześniej ustalone przez prokuraturę lub policję; jednocześnie wielu kuratorów uważa, że punkty kwestionariusza nie spełniają wymagań właściwego wywiadu środowiskowego;
- niemal we wszystkich wypowiedziach spotykało się opinię, że ryczałty w licznych wypadkach nie są wypłacane, albo dokonuje się tego z opóźnieniem, co zresztą zostało potwierdzone w tych badaniach;
- powszechna opinia badanych kuratorów krytykuje też, że obowiązkowe przeprowadzanie wywiadów stanowi znaczne obciążenie sądowych kuratorów zawodowych tymi czynnościami. Pogląd taki znajduje uzasadnienie w faktach przedstawionych w tabelach 2 i 3, z których wynika, że 1724 sądowych kuratorów zawodowych w pierwszym półroczu 2002 r. przeprowadziło 40 624 wywiady na podstawie art. 214 kpk i 34 501 wywiadów w postępowaniu wykonawczym, czyli łącznie 75 025 wywiadów. Tak więc na jednego kuratora sądowego zawodowego przeciętnie przypadało w wymienionym półroczu sporządzenie 43 wywiadów.

Stąd też postulat wielu zawodowych kuratorów sądowych, aby wobec tego, że wywiady w postępowaniu przygotowawczym i sądowym są sporządzane kosztem innych zadań - ograniczyć je do uzasadnionych przypadków, zasługiwał na rozważenie, co uwzględniła nowelizacja kpk w 2003 r. (por. art. 214 kpk).

Te ostatnie wnioski oczywiście nie mogą dotyczyć wywiadów przeprowadzanych przez kuratorów sądowych w postępowaniu wykonawczym, ponieważ bez nich nie można by podejmować prawidłowych decyzji dotyczących kar i środków, w których wykonywaniu uczestniczą sądowi kuratorzy.

3. Środki probacyjne wykonywane przez kuratorów sądowych

W świetle ponadstuletniej tradycji na świecie oraz praktyki w Polsce (do 1998 r.) nie ma wątpliwości, że zasadniczym bądź nawet jedynym zadaniem kuratorów sądowych jest wykonywanie środków probacyjnych oraz świadczenie pomocy skazanym i byłym skazanym.

Ten tradycyjny model sądowej kurateli został zmieniony wprowadzeniem do kpk przepisu art. 214, na mocy którego kurator sądowy w Polsce stał się również uczestnikiem postępowania przygotowawczego bądź śledztwa. Pogląd o zmianie modelu kurateli wydaje się tym bardziej zasadny, że obarczenie kuratora powyższymi zadaniami ograniczało jego możliwości wypełniania zasadniczych zadań, do jakich należy uczestnictwo w wykonywaniu środków polegających na poddaniu skazanego (sprawcy) próbie. Działalność kuratorów

sądowych w realizacji powyższego zadania w pierwszej połowie 2002 r. przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Zadania wykonywane przez kuratorów sądowych w I półroczu 2002 r. w zakresie stosowania środków polegających na poddaniu sprawcy próbie

Orzeczone przez sąd środki	W 7 okręgach sądowych				W 33 okręgach sądowych				%	Ogółem	
	kuratorzy zawodowi		kuratorzy społeczni		kuratorzy zawodowi		kuratorzy społeczni			L.b.	%
	L.b.	%	L.b.	%	L.b.	%	L.b.	%			
- warunkowe umorzenie postępowania	612	10,7	1250	22,0	2074	36,5	1751	30,8	100	5687	2,5
- warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności	30871	16,6	16223	8,7	50338	27,2	88043	47,5	100	185475	84,3
- warunkowe przedterminowe zwolnienie	4325	14,9	4885	16,9	9045	31,3	10708	36,9	100	28963	13,1
- warunkowe zwolnienie orzeczone na wniosek skazanego (art. 167 § 1 kkw)	49	49,5			50	50,5			100	99	0,0
- warunkowe zwolnienie przewidziane w art. 97 § 1 i art. 98 kk	94	67,1			46	32,9			100	140	0,1
Razem	35951	16,3	22358	10,1	61553	27,9	100502	45,7		220364	100

Przedstawione informacje wskazują na skalę zadań kuratorów sądowych w wykonywaniu środków polegających na poddaniu skazanego (sprawcy) próbie. Ogółem w pierwszej połowie 2002 r. pod dozorem znajdowało się ponad 220 tys. skazanych (bądź sprawców - w przypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego). Do tej liczby należy jeszcze dodać 85 169 skazanych, wobec których środki polegające na poddaniu próbie nie wiązały się z orzeczeniem dozoru, ale kuratorzy musieli dokonywać okresowej kontroli tych osób (dawniej nazywanej dozorami uproszczonymi). Tak więc ponad 305 tys. osób znajdowało się pod kuratelą sądu, w której zasadniczą rolę odgrywają kuratorzy sądowi. Wykonywanie dozoru dotyczyło zaś ponad 220 tys. skazanych (lub sprawców), które kojarzy się z systemem probacji. Liczba ta nie jest zresztą pełna, ponieważ do niej należałoby jeszcze dodać dozory orzeczone przez sąd wobec skazanych na karę ograniczenia wolności (w tym wypadku nie uzyskano kompletnych danych) oraz dozory wobec osób dorosłych uzależnionych od alkoholu orzeczone na podstawie art. 31 Ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Mówiąc o tym, że stosowany w Polsce dozór kolarzy się z systemem probacji, celowo użyto tego określenia, ponieważ ze względu na to, że kuratela w Polsce nie jest w pełni profesjonalna i brak dostatecznej liczby kuratorów zawodowych, trudno mówić o tym, że ponad 200 tys. osób znajduje się w systemie probacyjnym. Jednocześnie mimo tego braku nie należy lekceważyć instytucji poddania skazanego próbie, ponieważ odgrywa ona istotną rolę i można by nazwać taki system wykonywaniem kary w warunkach wolności dozorowanej. Należy też podkreślić, że nie wszyscy skazani, o których tu mowa, wymagają stosowania w pełni właściwych środków probacji, wystarczy wobec nich stosować presję w postaci systematycznej lub możliwej kontroli. W tym wypadku kontrola jest wzmocniona poważnym zagrożeniem, jakim może być wszczęcie postępowania karnego, zarządzenie wykonania zawieszony kary czy też odwołanie warunkowego zwolnienia.

Przytoczone liczby, pochodzące z przeprowadzonych badań obejmujących działania kuratorów sądowych w pierwszym półroczu 2002 r., są zbieżne ze statystyką Ministerstwa Sprawiedliwości za rok 2001, w którym było nieco mniej pełnionych dozorów (o 1,2%). Natomiast w stosunku do liczby dozorów pełnionych przez kuratorów sądowych w 1997 r. (ostatni pełny rok obowiązywania dkk) wzrosła ona aż o 42%, przy czym w największym stopniu stało się to dzięki zwiększeniu liczby orzeczeń o warunkowym zawieszeniu wykonywania kary - prawie o 50%.

Pośród wszystkich środków polegających na poddaniu sprawcy próbie, już w przeszłości, ale szczególnie w ostatnich latach (po wejściu w życie nowej kodyfikacji karnej w 1998 r.) warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności stanowi najczęściej stosowany środek - 233 055 (56%) wśród ogółu orzeczonych kar w 2003 r.

Wśród omawianych wykonywanych środków probacyjnych na znaczącej pozycji znalazły się orzeczenia o warunkowym zwolnieniu - 37 030. Charakterystyczne jest, że w ostatnich latach od 2000 r. zauważa się spadek skazanych warunkowo zwalnianych, znajdujących się pod dozorem, co stanowi następstwo ograniczenia stosowania warunkowego zwolnienia w tym samym czasie. Nowe rodzaje dozorów, wprowadzonych przez kodyfikację karną w 1998 r., nie były często stosowane. Tak więc w przypadku warunkowego umorzenia postępowania zastosowano go w 2,5%, orzeczenia kary ograniczenia wolności - 1,8% (wg danych statystycznych w końcu 2001 r.). Zupełnie wyjątkowo były wykonywane dozory orzeczone przez sąd penitencjarny na wniosek zwalnianego skazanego (jedynie 99 dozorów) i dozory orzeczone na podstawie art. 98 i 97 § 1 kk - jedynie 140. Te liczby są oczywiście następstwem braku odpowiednich orzeczeń sądu i potwierdzają pogląd, że sądy wciąż jeszcze nie wykorzystują tych możliwości, które stworzyły kk i kkw z 1997 r.

Omawiając zagadnienia związane z rozmiarami liczbowymi, trzeba też nadmienić, że w tym opracowaniu nie uwzględniono tych dozorów, które pełnią, zgodnie z art. 73 § 1 kk i z art. 170 § 2 kkw stowarzyszenia, organizacje albo

osoba godna zaufania, ponieważ przedmiotem badań była działalność sądowych kuratorów zawodowych, jako organu wykonującego kary. Można jednak dodać, że taka możliwość jest obecnie rzadko wykorzystywana przez sądy.

Kolejnym problemem uwzględnionym w badaniach jest to, co stanowi treść wykonywania trzech głównych środków, polegających na poddaniu sprawcy próbie, do których zaliczono tu warunkowe umorzenie postępowania karnego, warunkowe zawieszenie kary i warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Prawo karne, tj. kk i kkw, zasadniczo nie określiło w sposób wyraźny treści orzeczonego i wykonywanego dozoru. Jednakże pośrednio, zarówno z postanowień kk, jak i kkw można wywnioskować nie tylko to, jakie są cele wykonywanego dozoru, lecz także jakie są zasadnicze elementy oddziaływania w okresie dozoru.

O celu wykonywanego dozoru mówi pośrednio art. 171 § 1 kkw stanowiąc, że jego zadaniem jest „pomoc w społecznej readaptacji skazanego”, zaś art. 72 kk wymienia podstawowe polecenia dotyczące określonego zachowania skazanego, do których sąd może zobowiązać skazanego. Trzeba tu podkreślić, że wśród tych zobowiązań jest też postanowienie mówiące o zobowiązaniu skazanego do naprawienia szkody, jak też przepis, na mocy którego sąd może zobowiązać go do „innego stosownego postępowania w okresie próby, jeżeli może to zapobiec popełnieniu ponownie przestępstwa”.

Jeśli chodzi o szczegółowe postanowienia, to również i kkw wymienia takie zadania, które stanowią istotne elementy sprawowania dozoru przez kuratorów; należą do nich:

- kontrola ścisłego wykonywania przez skazanego nałożonych na niego obowiązków i poleceń (art. 171 § 2 kkw i art. 173 § 2 pkt. 1) oraz
- udzielanie pomocy z funduszu pomocy postpenitencjarnej (art. 173 § 2 pkt. 8).

Ustawa o kuratorach sądowych zasadniczo nie zajmuje się sposobami wykonywania dozorów. Stanowi jedynie w art. 12, że Minister Sprawiedliwości określi w drodze rozporządzenia „szczegółowy sposób wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych, uwzględniając potrzebę szybkiego wykonywania orzeczeń sądu oraz zagwarantowania praw i interesów podopiecznych”. W wykonaniu tej delegacji ustawowej Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie z 7 czerwca 2002 r., określające szczegółowe sposoby wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych. Rozporządzenie to zostało w skrócie omówione w Rozdziale I, ale trzeba tu zaznaczyć, że nie zajmuje się on treścią wykonywania dozoru, ale prawami i obowiązkami kuratorów sądowych wypełniających swoje ustawowe zadania. Jest to właściwe ujęcie tego problemu, ponieważ sposoby oddziaływania na skazanych, na ich środowisko rodzinne i społeczne, udzielanie pomocy, środki oddziaływania terapeutycznego, czynności opiekuńcze nie stanowią materii nadającej się do regulowania przepisami i, z pewnymi wyjątkami, należą do oddziaływania resocjalizacyjnego. Wśród wyjątków można wymienić działania kontrolne, np. te, które w pewnym stopniu naruszyć mogą prawa obywatelskie.

Wobec takiego stanowiska byłoby wskazane, nic nie ujmując doświadczeniu i zaangażowaniu większości sądowych kuratorów zawodowych, wypracowanie metodyki pracy zawodowego kuratora sądowego zgodnej z nową rzeczywistością naszego kraju i w nowym systemie prawa karnego.

Niedawno przeprowadzone badania w środowisku sądowych kuratorów zawodowych wskazują na tworzenie się w bardzo trudnych warunkach pewnego modelu oddziaływania na skazanych poddanych próbie w wyniku dotychczasowych doświadczeń, jak też wymagań stawianych przez nowe prawo karne.

W pracy kuratorów sądowych wykonujących dozór nad skazanymi (sprawcami) zasadniczo odnajdujemy trojakiemu rodzaju działania: kontrolne, wychowawczo-resocjalizacyjne oraz opiekuńcze (lub udzielanie pomocy).

Wymienione kierunki pracy kuratorów sądowych sprawujących dozór były powszechnie wymieniane w odpowiedziach na ankiety, z tym że w różnym stopniu przejawiały się one w przypadku trzech różnych rodzajów dozorów.

Funkcje kontrolne przejawiały się najpowszechniej we wszystkich rodzajach dozorów, z tym że jako jedyne działania występowały w przypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego i oczywiście wyłącznie te funkcje dotyczyły kontroli okresowej, zwanej przedtem dozorem uproszczonym.

Zadania kontrolne wykonywane przez kuratorów sądowych we wszystkich wypadkach polegały na okresowym sprawdzaniu postępowania skazanego (sprawcy), zwłaszcza wykonywania przez niego nałożonych przez sąd obowiązków lub zaleceń, a także wskazań kuratora.

Oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjne odnosiły się do skazanych, wobec których sąd orzekł warunkowe zawieszenie wykonywania kary lub warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Nie wszyscy kuratorzy w Polsce w pełni pracują metodą *case worku*, ponieważ nie ma ku temu odpowiednich warunków, a przede wszystkim odpowiedniej liczby kuratorów¹⁰. Jednakże starają się oddziaływać na swych podopiecznych w drodze niezbędnych kontaktów i prowadzonych rozmów wychowawczych, zmierzających do uświadomienia im następstw nieprzemysłanych zachowań, jak też przekonania do społecznie aprobowanego systemu wartości. W tym oddziaływaniu mieści się też szeroko pojmowane udzielanie rozmaitych rad, począwszy od rozwiązywania problemów życiowych, a kończąc na poradach prawnych. W oddziaływaniu resocjalizacyjnym duże znaczenie ma też zapoznanie się z sytuacją życiową skazanego. Chodzi nie tylko o diagnozę jego osobowości, co jest naturalną podstawą oddziaływania i należy przede wszystkim do specjalistów, ale również o zapoznanie się z problemami życiowymi skazanego, takimi jak warunki materialnej egzystencji (mieszkanie, środki utrzymania, brak pracy), problemy zdrowotne, ze szczególnym uwzględnieniem uzależnień od alkoholu lub narkotyków, stosunki

¹⁰ Bardziej zaawansowaną metodę wykonywania nadzorów nad nieletnimi (m.in. zawieranie kontraktów) przedstawiają Ostrihanska, Greczuszkin (1998).

rodzinne i z najbliższym środowiskiem społecznym (sąsiedzi, grupy osób, z którymi spędza się czas w pracy lub inne, np. grupy przestępcze). Dla podopiecznych w młodym wieku często problemem jest też brak wykształcenia lub posiadania zawodu umożliwiającego znalezienie pracy.

Następnym kierunkiem pracy kuratorów sądowych ze skazanymi w czasie wykonywania dozoru były działania o charakterze opiekuńczym i pomocowym.

Z przeprowadzonych badań wynika, że najczęściej z tego rodzaju pomocy powinni korzystać: młodociani, osoby niepełnosprawne i chore, wymagające oddziaływań terapeutycznych, skazani zwalniani wnioskujący o zastosowanie względem nich dozoru, jak również niekiedy rodziny skazanych.

Wśród stosowanych środków pomocy lub opieki trzeba wymienić przede wszystkim pomoc: materialną (rzecзовą lub finansową), znalezienie zakwaterowania lub pracy, skierowania na leczenie lub odwykowe oddziaływania terapeutyczne, pomoc w rozpoczęciu lub kontynuowaniu nauki, udzielanie porad dotyczących rozmaitych spraw.

Wymienione środki pomocy są często bardzo ważne dla stabilizacji życia skazanego, zwłaszcza wtedy, kiedy nie ma on dostatecznego oparcia w rodzinie. Kuratorzy sądowi niejednokrotnie świadczą taką pomoc, ale wedle zgodnej ich opinii ujawnionej w badaniach, istniejąca w kraju sytuacja - brak środków finansowych, mieszkań, powiększające się bezrobocie, problemy istniejące w służbie zdrowia - nie pozwalają na udzielanie pomocy wszystkim jej potrzebującym. Przykładem tych trudności był też np. fakt uszczuplenia w kilku minionych latach, także i w 2004 r., funduszu pomocy postpenitencjarnej (pochodzącego z potrącenia 10%, a od 2003 r. 20% zarobków skazanych) na rzecz pomniejszenia deficytu budżetowego państwa.

W przeprowadzonych badaniach uwzględniono też częstotliwość kontaktów kuratorów sądowych ze skazanymi (sprawcami) w przypadku orzeczenia środka polegającego na poddaniu próbie lub też zastosowaniu dozoru. W przypadku wszystkich trzech środków, tj. warunkowego umorzenia postępowania karnego, warunkowego zawieszenia wykonywania kary i warunkowego przedterminowego zwolnienia, częstotliwość tych kontaktów była zbliżona.

W przypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego w większości dochodziło do tych kontaktów raz na miesiąc (czasem nawet częściej), a w mniejszości rzadziej i raz na 2 miesiące lub w jeszcze dłuższych okresach.

W odniesieniu do skazanych z warunkowym zawieszeniem wykonywania kary i warunkowo zwalnianych częstotliwość tych kontaktów była również bardzo podobna. Podając te dane trzeba zaznaczyć, że są to przeciętne wskaźniki, w związku z czym trudno formułować szczegółowe oceny. Można jednak wyrazić pogląd, że jeśli chodzi o wykonywanie zadań kontrolnych, to podaną częstość kontaktów można uznać za wystarczającą. Natomiast kiedy kurator powinien stosować środki wychowawczo-resocjalizacyjne, nierzadko są one niewystarczające.

Kontakty te spełniają różne funkcje, o których była wyżej mowa, tj. przede wszystkim diagnostyczne, sprawdzające zachowanie skazanego, oddziaływanie

wychowawcze, udzielanie porad i proponowanie rozwiązywania określonych trudności życiowych. O przebiegu tych spotkań kuratora sądowego informują też dane uzyskane w badaniach, ukazujące treść rozmów ze skazanymi (sprawcami).

Najczęściej poruszonymi tematami były:

- wykonywanie obowiązków i zaleceń nałożonych przez sąd oraz wskazań kuratora,
- uświadamianie o konsekwencjach niewłaściwego zachowania i ostrzeżeń przed zastosowaniem w razie konieczności przewidzianych prawem środków,
- materialne warunki życia,
- stosunki rodzinne i funkcjonowanie podopiecznego w rodzinie,
- zagadnienia związane z pracą, nauką lub leczeniem odwykowym,
- udzielanie porad w sprawach życiowych skazanego, a nierzadko i porad prawnych,
- motywowanie podopiecznego do pozytywnych działań w interesie jego lub rodziny.

Z tego wyliczenia wynika, że tematy są bardzo zróżnicowane, ale odzwierciedlają najczęściej zauważane problemy podopiecznych.

Analizując tematy wskazane przez kuratorów-respondentów odnosi się wrażenie, że do najważniejszych spraw poruszanych w rozmowach należą te, które pozwalają na kontrolę zachowania skazanego. Spostrzeżenie to przemawiałoby za tym, że w praktyce zasadniczą funkcją dozorów orzekanych w Polsce jest sprawowanie kontroli nad skazanymi, wobec których sądy skierowały środki polegające na poddaniu skazanego (sprawcy) próbie. Wbrew niekiedy głoszonym poglądom, że dozory orzekane w związku z warunkowym zawieszeniem wykonywania kary lub warunkowym przedterminowym zwolnieniem z wykonywania reszty kary pozbawienia wolności stanowią fikcję, dane statystyki sądowej przekonują, że w ostatnich latach - od 1997 aż do 2003 r.

- niemało było decyzji sądowych przerywających dozory przed ukończeniem okresu próby z powodu popełnienia przez skazanego przestępstwa lub niespełniania określonych przez sąd warunków, co z reguły było rezultatem wniosków zgłaszanych przez kuratorów sądowych.

Tak np. sądy zarządziły z wymienionych powodów wykonanie zawieszony kary w 1997 r. - w 15,8% i w 2003 r. - w 17,7% przypadków.

Jeśli zaś chodzi o warunkowe zwolnienia, to również z wymienionych wyżej względów sądy odwołały je w 1997 r. - w 19%, a w 2003 r. - w 16,1% przypadków. Tak więc nawet bez szczegółowych badań można uznać, że mechanizm kontroli czy też dozoru nad skazanymi nie stanowi fikcji.

W badaniach uwzględniono też trudności, jakie kuratorzy sądowi napotykają w pełnieniu dozorów.

Wśród nich najczęściej wymieniano:

- nadmierne przeciążenie kuratorów sądowych innymi, poza dozorem, zadaniami i zbyt małą liczbę kuratorów sądowych,

- trudną sytuację ekonomiczną kraju, czego następstwem jest brak możliwości zatrudnienia, zapewnienia zakwaterowania i udzielenia odpowiedniej do potrzeb pomocy; te właśnie trudności były powszechnie zgłaszane przez badanych kuratorów.

Do problemów rzadziej wymienianych należały:

- trudności w ustalaniu miejsca pobytu,
- brak odpowiedniego współdziałania ze strony policji oraz innych organów i instytucji,
- zbyt mało ośrodków terapii,
- opóźniona reakcja sądów na wnioski zgłaszane przez kuratorów zawodowych, a czasem w ogóle jej brak,
- niekiedy były wymieniane jeszcze inne trudności, np. brak współpracy ze strony rodziny, czy też odmowa udzielania informacji dotyczących sytuacji podopiecznego z powołaniem się na ustawę o ochronie danych osobowych, kłopoty z dojazdami itp.

Te trudności i przeszkody w ogromnej większości są zgodne z rzeczywistością, ale wynikają najczęściej z obiektywnych uwarunkowań, a ich zmiana nie jest zależna od kuratorów. Natomiast przynajmniej niektóre problemy wymieniane w ostatniej grupie należą do istoty sytuacji, w jakich musi działać kurator sądowy, np. brak współpracy rodziny (często patologicznej), nieufność sąsiadów, zmiana miejsca pobytu przez podopiecznego i w tych wypadkach kurator musi wykazać pomysłowość i wytrwałość w pracy. W końcu w działalności kuratora sądowego, jak i w wielu innych zawodach, istnieje pewien margines niepowodzeń, których nie usunie się całkowicie.

Jeśli chodzi o skuteczność dozoru w zapobieganiu popełniania przestępstw, jak też w resocjalizacji skazanych, ogromna większość respondentów w tych badaniach (około 90%) wypowiedziała opinię, że jest to osiągalne, z tym że znaczna część wypowiedzi warunkowała osiągnięcie tego celu współpracą i cechami osobowości skazanego, odpowiednim wykonywaniem dozoru (z częstymi kontaktami włącznie) czy też możliwościami udzielenia odpowiedniej pomocy. Negujący takie możliwości osiągnięcia celu dozoru kuratorzy powoływali się, poza już wymienionymi trudnościami, na zbyt małą liczbę profesjonalnie przygotowanych kuratorów sądowych, brak pracy, mieszkań i złą ekonomicznie sytuację w kraju.

Jak już wielokrotnie podkreślano, zasadnicza rola kuratora w systemie wykonywania kar i środków karnych polega na sprawowaniu kontroli, wychowawczym oddziaływaniu na skazanych oraz udzielaniu im, a także ich rodzinom odpowiedniej pomocy.

Tymczasem w świetle przeprowadzonych badań okazało się, że w okręgach „wielkomiejskich” tej działalności zawodowi kuratorzy sądowi poświęcają jedynie około 1/3 czasu pracy. Natomiast w pozostałych 33 okręgach na tę podstawową działalność poświęcano tylko nieco więcej czasu pracy

- około 35%.

Badani kuratorzy sądowi wypowiedzieli się też w sprawie zwiększania efektywności sprawowanego dozoru. Wśród nich znalazły się takie propozycje, które zmierzają do odwrócenia tych negatywnych okoliczności, które najbardziej utrudniają wykonywanie dozoru. Czyli byłoby to zapewnienie pracy, zakwaterowania, udzielanie pomocy przez zwiększenie środków finansowych, uruchamianie noclegowni. W jednej z wypowiedzi z pewnym zdziwieniem można było napotkać propozycję wprowadzenia przymusu pracy dla skazanych uchylających się od obowiązku alimentacyjnego. Niekiedy spotyka się konkretne i bardzo słuszne propozycje, jak np. sprawowanie dozorów metodą indywidualnego przypadku, przynajmniej w stosunku do podopiecznych najbardziej nieprzystosowanych społecznie.

Opinie wypowiedziane przez sądowych kuratorów zawodowych odnośnie do trudności w sprawowaniu dozorów i propozycje odpowiednich zmian w tej dziedzinie napawają głębokim pesymizmem dlatego, że niestety respondenci mają wiele racji. Reforma kurateli w Polsce, przynajmniej jeśli chodzi o system prawa, już jest niemal zakończona. Jednak jej wdrożenie w praktyce będzie wymagało wyznaczenia priorytetów i opracowania specjalnej strategii na czas poważnych trudności ekonomicznych i społecznych, jakie przeżywa nasz kraj.

4. Wykonywanie pozostałych kar oraz innych zadań przez kuratorów sądowych

1. Najpierw należy wymienić **karę ograniczenia wolności** (art. 55 kkw) oraz wykonywanie **pracy społecznie użytecznej** (art. 45 kkw). Są to kary wykonywane w warunkach wolnościowych. Szczególną rolę kkw przypisał sądowemu kuratorowi zawodowemu w przypadku orzeczenia przez sąd kary ograniczenia wolności, polegającej na wykonywaniu nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne (art. 35 § 1 kk), a także wykonywanie pracy społecznie użytecznej, którą sąd zastosował w zamian za grzywnę (art. 45 § 1 kkw). W przypadku obydwu tych kar kurator zajmuje się organizowaniem i kontrolowaniem ich wykonywania, a ponadto może pełnić dozór nad skazanym na karę ograniczenia wolności, jeśli sąd dozór zastosował (art. 36 § 1). Szczegółowe zasady i tryb wykonywania wymienionych kar został uregulowany w Rozporządzeniu wykonawczym ministra Sprawiedliwości, którego główne postanowienia omówiono w rozdziale I.

W pierwszym półroczu 2002 r. w okręgach „wielkowiejskich” karę ograniczenia wolności wykonywali sądowi kuratorzy zawodowi wobec 8675 skazanych, zaś w pozostałych okręgach wobec 31 995 skazanych. Ogółem liczba tych skazanych wynosiła 40 170, czyli było ich znacznie więcej, niż będących pod dozorem skazanych warunkowo zwolnionych.

Znacznie mniej było skazanych wykonujących pracę społecznie użyteczną, ponieważ w okręgach wielkowiejskich było ich 1393, a w pozostałych 33 okręgach - 7391, co łącznie stanowiło 8784 skazanych.

Ponieważ wykonywanie pracy społecznie użytecznej jest niemal identyczne z wykonywaniem kary ograniczenia wolności, dalsze omówienie tych kar będzie dotyczyło 48 954 skazanych. W związku z karą ograniczenia wolności i pracą społecznie użyteczną sądowni kuratorzy zawodowi wykonują liczne i niekiedy niełatwe zadania.

Do nich należy zaliczyć przede wszystkim:

- kierowanie do wykonania kary skazanych i przesyłanie odpowiedniej dokumentacji oraz poszukiwanie miejsc pracy,
- kontrola wykonywania kary,
- przeprowadzanie rozmów dyscyplinujących i ostrzegawczych,
- przesyłanie pism ostrzegających,
- współpraca z zakładem pracy wykonującym karę,
- zbieranie opinii o skazanym na karę ograniczenia wolności,
- prowadzenie dokumentacji i analiza akt,
- występowanie z odpowiednimi wnioskami i udział w posiedzeniach sądu.

Z analizy ankiet przysłanych z sądów okręgowych przez kuratorów wynika, że wykonywanie kary ograniczenia wolności napotyka na liczne trudności. Należą do nich przede wszystkim: zbyt mała liczba zakładów pracy chcących przyjąć skazanych do wykonywania pracy na ich rzecz, ponieważ wiążą się z tym liczne kłopoty, takie jak badania lekarskie, ubezpieczenie, konieczność przeprowadzki, przyuczanie w zakresie bhp i dostarczanie odzieży ochronnej, które sprawiają, że nierzadko całe to przedsięwzięcie staje się nieopłacalne. Inne trudności występują po stronie skazanych na karę ograniczenia wolności. Polegają one na nieterminowym przystępowaniu do wykonywania kary, nieodbieraniu pism i wezwań. Ponadto skazani zmieniają miejsce pobytu bez wiedzy i zgody kuratora sądowego oraz nie stawiają się w wyznaczonym terminie i nie udzielają odpowiednich wyjaśnień. Praca często jest wykonywana niechętnie. Nierzadko wykonywanie kary ograniczenia wolności odbywa się w sposób niezgodny z orzeczeniem sądu (np. nieprzestrzeganie terminów). Podobne zastrzeżenia, choć może w jeszcze większym stopniu, zauważa się w przypadku wykonywania pracy społecznie użytecznej, ponieważ skazani robią to niechętnie, a ponadto niektórzy nie są zdolni do wykonywania pracy ze względu na stan zdrowia, co ujawnia się dopiero u kuratora sądowego.

Z powyższych względów efektywność wykonywanej kary ograniczenia wolności, jak i pracy społecznie użytecznej, jest oceniana niezbyt wysoko, a często ujemnie. Pod tym względem spotyka się zresztą znaczne zróżnicowanie opinii kuratorów, co zapewne zależy od miejscowości i stosunku samorządów do tej działalności. Zgodność istnieje tylko w jednym, tj. niechętnym stosunku do tej kary ze strony zakładów pracy. Ponadto kuratorzy zauważają zbyt dużą pobłażliwość sądów wobec niesumiennie zachowujących się skazanych.

Propozycje zgłaszane przez kuratorów dotyczące wykonywania kary ograniczenia wolności są dosyć rozbieżne. Niektórzy postulują nieorzekanie jej w miejscowościach o dużym bezrobociu, stosowanie bardziej zdecydowanych

działań przez sąd wobec skazanych źle wykonujących tę karę (tj. karę zastępczą), obciążenie organów samorządowych lub samych zakładów pracy organizowaniem i wykonywaniem tej kary. Jednocześnie postulują, aby jej wykonywanie nie obciążało ekonomicznie zakładów pracy z uwagi na zbyt wysokie koszty.

Ocena wykonywania społecznie użytecznej pracy, w zasadzie prawie tożsamej z karą ograniczenia wolności, jest znacznie bardziej negatywna niż kary ograniczenia wolności, ponieważ poza tymi zastrzeżeniami, wysuwanymi wobec kary ograniczenia wolności, znaczna część kuratorów stwierdza, iż skazani zobowiązani do jej wykonywania traktują tę pracę lekceważąco, wręcz uchylając się od niej. Problemy te są trudno zrozumiałe, zważywszy że sąd zamienia grzywnę na tę formę kary z uwzględnieniem stanowiska samych skazanych. W takich wypadkach byłoby więc uzasadnione zastosowanie ostatecznie innej kary zastępczej, tj. kary pozbawienia wolności, jeżeli skazany nie usprawiedliwi swojej postawy. Z informacji zebranych w czasie badań wynika, że kara ograniczenia wolności jest wykonywana wobec pokaznej grupy skazanych, liczącej (łącznie z pracą społecznie użyteczną) blisko 50 tys. osób. Kara ta jest sprawdzona w licznych krajach europejskich (*community service*). Tymczasem w Polsce napotyka ona na liczne trudności i wśród wykonujących ją sądowych kuratorów zawodowych wywołuje liczne kontrowersje. Nie ma też pewności co do jej skuteczności. Wykonywanie tej kary znacznie obciążało kuratorów zawodowych, ponieważ pochłania około 12% czasu pracy. Jednak nie wydaje się, że to stanowi powód rezerwy kuratorów wobec tej kary. Ustalone w badaniu fakty, tj. niechęć zakładów pracy do angażowania w ich działalność skazanych i ponoszone w związku z tym koszty i kłopoty, stanowią rzeczywisty problem¹¹.

Podsumowując, problemy związane z wykonywaniem kary ograniczenia wolności (i pracy społecznie użytecznej), główne trudności, poza już wymienionymi (niechęć zakładów do przyjmowania skazanych do pracy) polegają na niestosowaniu się personelu zakładów do przepisów Rozporządzenia o wykonywaniu kary ograniczenia wolności i niedostatecznego egzekwowania przez sąd rygorów wynikających z ustawy i rozporządzenia wykonawczego. Oceny kary ograniczenia wolności formułowane przez kuratorów zawodowych są bardzo różne, począwszy od bardzo wysokich aż do zdecydowanie negatywnych, co zapewne jest następstwem rozmaitych doświadczeń. Decydują o nich zarówno osoby wykonujące tę karę, sprawcy na nią skazani, jak też sądy i kierownictwa zakładów pracy.

2. Kodyfikacja karna nałożyła konkretne zadania na kuratorów sądowych w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności.

Polegają one przede wszystkim na kontroli osób, którym sąd udzielił przerwy w wykonywaniu kary, określeniu uprawnień kuratorów w związku

¹¹ Interesujące dane odnośnie do wykonywania kary ograniczenia wolności na podstawie badań przedstawił Zagórski (2003).

z warunkowym zwolnieniem, przygotowaniem skazanych na karę pozbawienia wolności do zwolnienia z zakładu karnego oraz udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności i po odbyciu kary. Ta ostatnia działalność, nazwana przez kkw pomocą postpenitencjarną, może dotyczyć również rodziny osób skazanych.

W tabeli 5 przedstawiono, na przykładzie omawianych tu ankietowych badań przeprowadzonych w pierwszej połowie 2002 r., liczby informujące o działalności kuratorów sądowych w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności.

Tabela 5. Działalność kuratorów sądowych w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności w pierwszej połowie 2002 r.

Rodzaje działalności	L.b.	%
Wnioski kuratorów sądowych dotyczące:		
- udzielania przerwy w wykonywaniu kary	29	0,9
- odwołanie przerwy w wykonywaniu kary	19	0,6
Kontrola nad skazanymi w czasie przerwy w karze	427	13,4
Wnioski kuratorów sądowych dotyczące:		
- udzielania warunkowego zwolnienia skazanego	46	1,4
- odwołania warunkowego zwolnienia skazanego	1528	47,8
Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego	1149	35,9
Razem	3198	100,0
Udzielanie pomocy skazanemu	7369	x
Udzielanie pomocy rodzinom skazanego	640	x

Powyższe zestawienie ukazuje aktywność kuratorów sądowych w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności, a także po zwolnieniu, co dotyczy osób pozbawionych wolności i niekiedy ich rodzin.

Wymienione tu działania w zakresie warunkowego zwolnienia i przerwy w karze mogą być podejmowane przez sądowych kuratorów zawodowych, pozostałe, zwłaszcza udzielanie pomocy skazanym, byłym skazanym oraz ich rodzinom mogą być świadczone również przez społecznych kuratorów sądowych. Warto też zaznaczyć, że z wyjątkiem wniosku o odwołanie warunkowego zwolnienia i udzielania pomocy pozostałe działania kuratorów sądowych stanowią nowość w polskim prawie karnym. Warto w związku z tym zauważyć, że z wyjątkiem kurateli nad skazanymi korzystającymi z przerwy w karze, te nowe unormowania są w praktyce w małym stopniu wykorzystywane. Dotyczy to również ponad tysiąca skazanych, w których przygotowaniu do wolności uczestniczyli kuratorzy sądowi. Wniosek taki wydaje się w pełni uzasadniony wobec tego, że co roku zwalnia się ponad 40 tys. skazanych na karę pozbawienia wolności, spośród których, jak wynika z badań, co najmniej kilkanaście tysięcy oczekują poważne trudności, co zostało szczegółowo udokumentowane w badaniach w ramach programu Komitetu Badań Naukowych przeprowadzonych przez autora. Zwraca zwłaszcza uwagę słaba aktywność

kuratorów sądowych w podejmowaniu działań i zgłaszaniu wniosków o charakterze pozytywnym dla skazanego, tj. o udzielanie przerwy w karze, orzeczenie o warunkowym zwolnieniu i uczestnictwie w przygotowaniu skazanego do życia na wolności (na podstawie art. 164, 165 i 167 kkw). W tej kwestii zebrano również opinie kuratorów w trakcie badań. W świetle ich wyników do najważniejszych przyczyn takiego stanu rzeczy należały:

1) zbyt mała liczba sądowych kuratorów zawodowych i nadmierne przeciążenie czynnościami bezpośrednio im zlecanymi, zwłaszcza przez sądy oraz inne organa wykonawcze (prokuratora, dyrektora zakładu karnego),

2) brak wyspecjalizowanego w problematyce penitencjarnej kuratora zawodowego, który byłby afiliowany przy konkretnym zakładzie karnym; nieformalnie w niektórych okręgach działają tzw. kuratorzy penitencjarni, ale oficjalnie nie zostali oni wprowadzeni do systemu penitencjarnego,

3) niewykorzystywanie przez sąd penitencjarny ani też komisję penitencjarną możliwości przygotowania skazanego do wyjścia na wolność, które stwarza przepis art. 164 § 1 kkw. Opinie niektórych kuratorów sądowych zwracają dodatkowo uwagę na niewystarczające poinformowanie skazanych o dostępnych dla nich możliwościach wynikających z art. 164 § 1 kkw,

4) kuratorzy sądowi wyrażają też opinię, podobnie jak w wielu innych trudnych sprawach, wskazującą na brak dostatecznych środków pomocy dla skazanych.

Uwagi te opisują rzeczywiste sytuacje i warte są zastanowienia, ponieważ nie wszystkie zmiany wynikające z tych uwag krytycznych musiałyby pociągać za sobą jakieś koszty (dotyczy to zwłaszcza pkt. 2 i 3). O tym, że wykonywanie zadań wymienionych przez kuratorów sądowych (do których nie zalicza się wywiadów ani dozorów) zajmuje dalszą pozycję wśród zadań realizowanych w praktyce, świadczy też czas poświęcany na tę działalność, który stanowi przeciętnie nieco ponad 10% w bilansie czasu pracy kuratorów sądowych.

Do tych prawdopodobnie uzasadnionych uwag krytycznych można by dodać jeszcze i tę, że brakuje szczegółowego unormowania (np. w drodze rozporządzenia), które by otworzyło możliwości do realizacji tych postanowień kkw w niedostatecznym stopniu wykorzystywanych w praktyce (co dotyczyłoby np. art. 164, 165, 167 kkw).

Zasadności tych przepisów nie można podważać, ponieważ w sposób oczywisty wynikają one z celów wykonywania kary, wymienionych w art. 67 kkw. Natomiast należy opracować strategię ich wdrażania w trudnym czasie, jaki przeżywa nasz kraj.

3. Wśród zadań wypełnianych przez sądowych kuratorów można wymienić jeszcze szereg innych czynności:

- kontakty i współpraca z organami i instytucjami państwowymi (np. z MOPS-ami) oraz
- kontakty i współdziałanie ze stowarzyszeniami i organizacjami społecznymi, mające duże znaczenie w udzielaniu pomocy skazanym podopiecznym i w ich readaptacji,

- prace o charakterze administracyjnym i biurowe,
- uczestnictwo w posiedzeniach sądu,
- szkolenie i kontrola kuratorów społecznych,
- przygotowywanie pism i wniosków do sądu,
- załatwianie spraw podopiecznych (np. leczenie, nauka w szkole itp.),
- uczestnictwo w różnych komisjach terenowych organów np. w Gminnych Komisjach Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i członkostwo w organizacjach społecznych, wiążących się z działalnością kuratorów.

Kuratorzy niekiedy byli obarczani zadaniami zupełnie niewiązującymi się z ich obowiązkami przewidzianymi prawem, jak np. wypisywanie i doręczanie wezwań do sądu.

Niektóre czynności administracyjne oraz biurowe, a także inne, niemieszczące się w ich zadaniach, pochłaniają różną ilość czasu - w poszczególnych okręgach od 10% do 70%, a przeciętnie stanowi to około 30% w całym bilansie czasu pracy kuratora. Trzeba zaznaczyć, że te inne czynności, niż administracyjno-biurowe, pochłaniają najczęściej około 5% czasu.

5. Opinie sądowych kuratorów zawodowych odnośnie do ich roli, spełnianych zadań, warunków pracy i celów kary

Z ankiet otrzymanych ze wszystkich okręgów wiadomo, że w 7 okręgach „wielkomijskich” było 569 kuratorów zawodowych i 4593 kuratorów społecznych. W pozostałych 33 okręgach zawodowych kuratorów było odpowiednio 1155 i 9642. Łącznie więc w połowie roku 2002 sądowych kuratorów zawodowych było 1724 i sądowych kuratorów społecznych - 14 235.

W podsumowaniu dotyczącym obciążenia pracą kuratorską zajmujemy się tylko, zgodnie z założeniami badania, wyłącznie kuratorami zawodowymi. Celem przejrzystego ukazania tego zagadnienia podano w dalszych zestawieniach przeciętne przeznaczanie czasu pracy kuratorów sądowych na poszczególne rodzaje działań, a następnie przeciętną ilość załatwianych spraw lub podopiecznych kuratorów wtedy, kiedy da się określić dokładnie te czynności. Liczby tu podane dotyczą pierwszego półrocza 2002 r., tj. czasu, kiedy już w zasadzie weszły w życie nowe unormowania praw i obowiązków kuratorów sądowych oraz ich działalności. Posłużenie się tu przeciętnymi wskaźnikami nie daje wyobrażenia o znacznych różnicach istniejących w poszczególnych okręgach, z czego zdawał sobie sprawę autor tego opracowania. Chodzi więc o uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu reforma kurateli sądowej dokonana w ostatnich latach dzięki uchwaleniu ustawy o kuratorach sądowych, a 4 lata wcześniej nowej kodyfikacji karnej, wpłynęła na szersze stosowanie środków alternatywnych do kary bezwzględnej pozbawienia wolności z jednoczesnym zwiększeniem ich efektywności.

Z tabeli 6 wynika, że dozory pełnione przez sądowych kuratorów zawodowych pochłaniały jedynie około 1/3 czasu przeznaczonego na pracę w obydwu grupach okręgów.

Tabela 6. Czas pracy przeznaczony przez sądowych kuratorów zawodowych na wykonywanie poszczególnych czynności (procent)

Rodzaj czynności	7 okręgów sądowych	33 okręgi sądowe
Przeprowadzanie wywiadów (art. 214 kpk)	21	12
Przeprowadzanie wywiadów (art. 14 § 1 kkw)	11	11
Pełnienie dozorów	33	35
Wykonywanie innych kar	13	13
Wykonywanie czynności administracyjnych	17	24
Wykonywanie innych czynności	5	5

W okręgach „wielkowiejskich” na dalszych pozycjach co do czasu pracy znajdowało się: sporządzanie wywiadów (32%), czynności administracyjne i biurowe (łącznie 22%) i wykonywanie kar innych niż już wymienione 13%.

W przypadku 33 pozostałych okręgów sądowych na drugiej pozycji znalazły się czynności administracyjne i pozostałe (29%), następnie wywiady (łącznie 23%) i potem wykonywanie innych kar - 13%.

Taki obraz zawodowej aktywności kuratorów sądowych jest wysoce nieprawidłowy, ponieważ na zasadniczą działalność merytoryczną, za jaką należy uznać przede wszystkim sprawowanie dozorów, wykonywanie innych kar oraz sporządzanie wywiadów w postępowaniu wykonawczym przeznaczali oni niespełna 60% czasu. Zawodowi kuratorzy sądowi są organem wykonującym kary o przygotowaniu specjalistycznym i angażowanie ich do prac administracyjno-biurowych i innych czynności nieprzewidzianych w ustawach stanowiło marnotrawstwo czasu wysoko kwalifikowanej kadry, która bardziej by się przydała w wykonywaniu kar.

W tabeli 7 przedstawiono dane ukazujące, ile wywiadów przypadło na kuratorów zawodowych i ilu skazanych będących pod dozorem oraz innych skazanych, którymi zajmowali się ci kuratorzy. Najpierw zestawiono dane ogólne, a następnie obliczono przeciętny wskaźnik czynności wykonanych lub skazanych, którymi zajmowali się kuratorzy zawodowi w pierwszym półroczu 2002 r. Od połowy 2003 r. w związku z nowelizacją kpk pod tym względem nastąpiły istotne zmiany.

Tabela 7

Wskaźniki czynności sądowych kuratorów zawodowych	Czynności przypadające na jednego kuratora w I półroczu 2002 r.
40 624 wywiadów (z art. 214 kpk)	23 wywiadów
34 501 wywiadów (z art. 14 § 1 kkw)	20 wywiadów
97 504 dozory (wszelkiego rodzaju)	56 osób pod dozorem
48 954 skazanych na karę ograniczenia wolności i wykonujących pracę społecznie użyteczną	28 skazanych

Dopodanych wyżej czynności należałoby dodać jeszcze działalność merytoryczną, taką jak pomoc postpenitencjarna (co do której nie dysponujemy

stosownymi informacjami), jak też działania podjęte wobec ponad 10 tys. skazanych na karę pozbawienia wolności. Podając te dane trzeba jeszcze podkreślić dwie okoliczności - nie wszyscy sądowi kuratorzy mogli wykonywać powyższe czynności np. z powodu pełnienia funkcji kierowniczych oraz że z czasu pracy kuratorów trzeba odliczyć pokaźną ilość czasu zużywanego na działalność niemerytoryczną (czynności administracyjne i biurowe).

Wynika z tego, że organizacja i racjonalizacja pracy kuratorów sądowych stanowi ważny problem do rozwiązania przez kierownictwo Ministerstwa Sprawiedliwości.

Przechodząc do omówienia **opinii lub poglądów zawodowych kuratorów** sądowych trzeba zaznaczyć, że skoncentrowano uwagę na kilku następujących problemach.

Pierwszy z nich to ocena pracy kuratorów społecznych i opinia na temat zadań, jakie powinni wykonywać. Kuratorzy społeczni, jak wiadomo, od lat wspierają działalność kuratorów zawodowych z uwagi na to, że stanowią znaczącą ilościowo grupę (ponad 14 tys. w połowie 2002 r.). Odgrywają istotną rolę w sprawowaniu dozorów (ponad 120 tys. sprawowanych dozorów w tym czasie, czyli około 55% wszystkich dozorów) oraz w sporządzaniu wywiadów (blisko 16 tys., co stanowiło łącznie ponad 17% wszystkich wywiadów).

Kuratelę sądową w Polsce można więc określić jako system kurateli zawodowo-społecznej, z tym że zgodnie z postanowieniami ustawowymi kuratorzy zawodowi stanowią organ wykonujący orzeczenia sądowe i sprawują zwierzchnictwo nad kuratorami społecznymi. Polega to na kierowaniu pracą kuratorów społecznych, organizacji i kontroli ich pracy oraz szkoleniu. Stąd też nie bez znaczenia jest opinia kuratorów zawodowych o kuratorach społecznych. Badani kuratorzy zawodowi oceniali zarówno poziom pracy kuratorów społecznych z podopiecznymi, nad którymi sprawowali dozór, jak i wykonywanie innych zadań, a przede wszystkim sporządzanie wywiadów. W około 90% oceny dotyczące wykonywania dozoru były dobre. Pozostały odsetek stanowiły (po kilka procent) oceny bardzo dobre, zadowolające lub mierne. Niektóre opinie wskazywały na brak przygotowania profesjonalnego tych kuratorów. Również dobrze, choć nieco więcej ocen zadowolających, dotyczyło wywiadów przygotowywanych przez kuratorów społecznych. To niezbyt precyzyjne określenie tych ocen wynika stąd, że nie wszyscy ankietowani wypowiedzieli się w tej kwestii, a i same oceny były rozmaicie wyrażane.

Na otwarte pytanie, jakie zadania powinien spełniać kurator społeczny, otrzymano dość zróżnicowane odpowiedzi, jeśli chodzi o sformułowania, ale sprowadzały się one w ogromnej większości do wykonywania zadań zgodnie z postanowieniami ustawowymi, wykonywania czynności zleconych przez kuratorów zawodowych oraz oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawczego. Widać więc z tego, że zawodowi kuratorzy sądowi nie zgłaszają żadnych nowych propozycji.

Nie może dziwić odpowiedź na kolejne pytanie postawione zawodowym kuratorom sądowym: o ile należałoby zwiększyć ilość etatów tych kuratorów, ponieważ przeciętnie odpowiedzi oscylowały wokół 80%, co oznacza, że liczba tych kuratorów powinna być zwiększona o około 1400 kuratorów zawodowych. Powyższe pytanie w żadnym wypadku nie miało charakteru sugerującego, ponieważ powszechna opinia tego środowiska zawodowego wciąż domaga się zwiększenia liczby kuratorów zawodowych, aby podołać obowiązkowi przewidzianym w ustawie. Innych odpowiedzi udzielili badani kuratorzy zawodowi na pytanie, czy i o ile należałoby zwiększyć liczbę sądowych kuratorów społecznych. Znamienne jest więc, że 50% odpowiedzi uznawało, że nie należy w ogóle zwiększać liczby kuratorów społecznych lub nawet ją zmniejszyć. Natomiast zwiększenie liczby kuratorów społecznych przewidywała pozostała część odpowiedzi, ale w znacznie mniejszym stopniu niż kuratorów zawodowych. Takie wypowiedzi nie mogą dziwić, ponieważ ci sami respondenci opowiedzieli się nie tylko za wydatnym zwiększeniem liczby kuratorów zawodowych, ale i za dalszą profesjonalizacją kuratorskiej służby sądowej.

W ankietach poproszono też o wypowiedzenie się sądowych kuratorów zawodowych w kwestii zasadności wprowadzenia specjalizacji kuratorów zawodowych. Otrzymano interesujące odpowiedzi. Tak więc 25% odpowiedzi było temu przeciwnych lub też stwierdzono brak odpowiedzi. Wśród wypowiedziących się za specjalizacją sądowych kuratorów zawodowych aż 86% widziało potrzebę wprowadzenia do systemu probacji kuratorów penitencjarnych; 66% badanych - kuratorów zajmujących się osobami z zaburzeniami psychicznymi lub z uzależnieniami (od alkoholu lub narkotyków); 30% - kuratorów zajmujących się przemocą w rodzinie i 20% - kuratorów wykonujących karę ograniczenia wolności (a także pracę społecznie użyteczną). Niektóre wypowiedzi opowiadające się za specjalizacją chciałyby to uzależnić od stanowiska kuratorów okręgowych, uwzględniających miejscowe potrzeby. Dwóch pierwszych propozycji nie ma potrzeby uzasadniać, ponieważ dobrze znane są liczby skazanych na karę pozbawienia wolności oraz wysokie odsetki, wśród skazanych na inne kary, osób z zaburzeniami psychicznymi, a zwłaszcza uzależnionych od alkoholu i nierzadko narkotyków.

Natomiast bardzo interesujący jest pomysł specjalizowania się kuratorów w problematyce przemocy w rodzinie, w związku z którą w każdym roku skazuje się około 14 tys. sprawców na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem kary lub bezwzględną karę. Większość z tych ludzi znajduje się pod dozorem w następstwie warunkowego zawieszenia wykonywania kary lub w związku z warunkowym zwolnieniem. Otóż umiejętności kuratora w dziedzinie rozwiązywania konfliktów rodzinnych, a także praca z podopiecznym najczęściej uzależnionym od alkoholu mogłaby przynieść znaczące korzyści społeczne z uwagi na normalne funkcjonowanie rodziny, a także ochronę systematycznie krzywdzonych, najczęściej kobiet. Punkt

ciężkości nie polega bowiem na surowych karach orzekanych sprawcom tych przestępstw, ale na takim oddziaływaniu na nich, także w drodze nacisku, aby wpływać na zmianę ich postaw.

Natomiast wprowadzenie specjalizacji kuratora penitencjarnego, odpowiedzialnego za przygotowanie skazanych do życia na wolności, obok wypełniania innych funkcji miałyby doniosłe znaczenie w ich społecznej readaptacji¹².

Następnie kuratorzy zawodowi wypowiedzieli się w sprawach ewentualnych dalszych zmian w systemie kurateli w Polsce. Do najczęściej wymienianych postulatów należy zaliczyć w zakresie przepisów prawnych:

- wykonanie w pełni ustawy o kuratorach sądowych, tj. wydanie wszystkich aktów wykonawczych, określenie standardów obowiązków i zadań kuratorów oraz zrealizowanie przepisów dotyczących wynagrodzeń, już zresztą spełnionych,
- wprowadzenie możliwości zażaleń na orzeczenia sądu dotyczące probacji; te postulaty były dość powszechnie zgłaszane, ale pojawiały się też propozycje, aby kuratorzy sądowi sami mogli zmieniać obowiązki nakładane na skazanych.

Realizacja tych postulatów mogłaby odciążyć sądy od licznych obowiązków, a przy zachowaniu nadzoru sądu nad wykonywaniem środków probacji nie byłoby zagrożenia dla praworządnego wykonywania tych środków.

Kolejne wnioski dotyczyły zmian o charakterze kadrowym i organizacyjnym. Wśród nich najpowszechniej wymieniano:

- zwiększenie liczby sądowych kuratorów zawodowych i dążenie do większej profesjonalizacji kuratorskiej służby sądowej,
- szkolenie kadry kuratorskiej m.in. w drodze studiów podyplomowych i dążenie do specjalizacji (por. wcześniej omówione w tym przedmiocie opinie),
- bardzo powszechnym postulatem jest też zapewnienie kuratorom obsługi sekretarskiej i biurowej, co powinno odciążyć ich od wykonywania czynności, które nie należą do ich obowiązków.

Sporadycznie pojawiały się też wnioski dotyczące warunków pracy (pomieszczenia), braku środków transportu, jak też zapewnienia większej autonomii kuratorskiej służbie sądowej w strukturze wymiaru sprawiedliwości.

Kolejny problem, z którym zwrócono się do kuratorów zawodowych, prosząc o opinię, to ocena obowiązującego ustawodawstwa karnego, a także ustawy o kuratorach sądowych. Jeśli chodzi o ten ostatni akt prawny, to już wcześniej ten problem omówiono. Podsumowując można przyjąć, że kuratorzy pozytywnie, a niekiedy bardzo pozytywnie odnieśli się do tego aktu prawnego, ale jednocześnie wskazują na niepełne jego stosowanie.

Również pozytywne oceny przeważały odnośnie do kk, kpk i kkw, z tym że w przypadku kpk krytykowano unormowania zawarte w art. 214 kpk, a kkw niekiedy zarzucano, że kuratorów w tej ustawie obarczono zbyt licznymi zadaniami.

¹² Za wprowadzeniem do systemu penitencjarnego kuratora penitencjarnego opowiadają się kuratorzy zawodowi, jak też przedstawiciele nauki; por. np. Szczygieł (2002).

Jako jedna z osób odpowiedzialnych za ten stan, stworzony przez kkw (jako przewodniczący zespołu, który opracował projekt kkw), zgadzając się ze stwierdzeniem nałożenia tak licznych obowiązków na kuratorów, muszę jednak wyraźnie zaznaczyć, że wielokrotnie jeszcze przed uchwaleniem kkw przez Sejm zwracałem się do kolejnych kilku ministrów sprawiedliwości z wnioskiem o powiększenie liczby sądowych kuratorów zawodowych dla dorosłych do 4-5 tysięcy.

Ostatnie zagadnienie, w przypadku którego proszono sądowych kuratorów zawodowych o wyrażenie opinii, to określenie najważniejszych celów kary. Wymieniono pięć takich zadań (lub celów), które można wyprowadzić z obowiązującego w Polsce prawa karnego i poproszono kuratorów o ich uszeregowanie wedle uznanej ważności. Oto zestawienie, które ukazuje odpowiedzi w tej kwestii z 40 okręgów sądowych.

Cele kary w świetle opinii kuratorów zawodowych:

Tabela 8

Cele kary	Ważność celów kary wedle wskazania ich miejsca				
	I	II	III	IV	V
Ochrona społeczeństwa przed przestępczością	26	4	6	4	0
Zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości	7	8	6	9	10
Prewencja ogólna	3	12	10	10	5
Prewencja szczególna	2	6	11	11	10
Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem	2	10	7	6	15

Na pierwszym miejscu znajduje się ochrona społeczeństwa, która zdecydowanie uzyskała najwięcej pierwszych pozycji (65%), a ani jednej piątej. Na drugim miejscu jest zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości, czyli spełnienie sprawiedliwościowego celu kary (17% pierwszych pozycji i 20% drugich). Na trzecim - prewencja ogólna (7% pierwszych i 30% drugich pozycji). Z tego zestawienia wynika, że na pierwszych miejscach zdecydowanie znalazły się te cele kary, które odzwierciedlają interes społeczeństwa rozumiany ogólnie. Natomiast te cele kary, które uwzględniają przede wszystkim interes jednostki, tj. zarówno ofiary, jak i sprawcy, znalazły się daleko w tyle za tymi trzema pierwszymi celami. W przypadku ofiary było to jedynie 5% pierwszych pozycji i aż 52,5% ostatnich i przedostatnich pozycji. Takie same odsetki dotyczyły sprawcy przestępstwa (co ma na względzie prewencja szczególna). Ten wynik badań budzi refleksję krytyczną, ponieważ kuratorzy sądowi, którzy oddziałują na podopiecznych skazanych, w założeniu winni mieć na celu ich społeczną readaptację, czyli realizację prewencji szczególnej. W świetle wyników badań takie nastawienie kuratorów nie jest jednak powszechne. Z tego powinny być wyciągnięte wnioski w dziedzinie kształcenia i doskonalenia zawodowego kuratorów sądowych. Podobnie w większym stopniu powinni oni doceniać starania mające na celu właściwy stosunek sprawców do pokrzywdzonych przestępstwem ludzi.

Podobną wymowę, przy innych szczegółowych danych, miały badania ogólnopolskie, które autor przeprowadzał w przeszłości.

Uwagi końcowe i wnioski

Na podstawie analizy stanu prawnego oraz analizy danych statystycznych i wyników przeprowadzonych badań można sformułować kilka następujących stwierdzeń i wniosków.

1. Omówiona w tym opracowaniu Ustawa o kuratorach sądowych, na tle innych ustaw i w nawiązaniu do przepisów wykonawczych, ukazuje, że w 2003 r. stan prawny dotyczący wykonywania kar i środków polegających na poddaniu skazanego (sprawcy) próbie, wykonywania dozoru i nadzoru, innych zadań powierzonych kuratorom sądowym i organizacji kuratorskiej służby sądowej, zasadniczo jest kompletny. Wśród tych licznych przepisów brakuje jeszcze nowelizacji kk. Szczególną pozycję zajmuje ustawa o kuratorach sądowych, nie tylko dlatego, że jest to pierwszy tego rodzaju akt prawny w Polsce. Ustawa ta określiła bowiem status prawny kuratorów sądowych, organizację kuratorskiej służby zawodowej, a także przyjęła postanowienia określające etos tej służby o wyraźnie humanistycznym nastawieniu.

2. Jeśli chodzi o inne unormowania ustawowe dotyczące kurateli i środków probacji, stan prawny nie budzi w zasadzie zastrzeżeń. W przyszłości jednak warto byłoby przemyśleć zwiększenie autonomii kuratorskiej służby sądowej, która jednak powinna zostać w resorcie Sprawiedliwości i działać pod nadzorem sądów (analogicznie do Służby Więziennej). Również zwiększenie uprawnień sądowych kuratorów zawodowych w zakresie możliwości elastycznego stosowania obowiązków skazanych warte byłoby rozważenia, zwłaszcza że następowałyby to pod kontrolą sądów. Wątpliwe jednak czy te postulaty byłyby do zrealizowania w sytuacji, gdy zarówno organa ustawodawcze, jak i administracyjne nie są skore do wprowadzania innowacji w polityce karnej kraju. Byłoby pożądane rozważenie zmian w wykonywaniu kary ograniczenia wolności w celu zwiększenia roli organów samorządowych, którym podlegają podmioty, do których są kierowani skazani na tę karę.

3. Ustawa o kuratorach sądowych, a także inne wymienione w tym opracowaniu przepisy, dowodnie wykazują, że zadania polskich kuratorów sądowych przekraczają w pewnym zakresie to, co stanowi tradycyjnie pojmowaną rolę *probation officer*, tj. wykonywanie dozorów i przeprowadzanie wywiadów. Jednocześnie ustawa ta stanowi, że kurator sądowy to organ wykonujący orzeczenia sądów karnych i świadczący pomoc postpenitencjarną, uczestniczy w postępowaniu przed sądem oraz ma przygotowywać skazanych do wyjścia na wolność. To wszystko sprawia, że czynności związane z dozorem nierzadko stanowią tylko część zajęć sądowego kuratora zawodowego. Pogląd ten potwierdzają przytoczone wcześniej dane.

4. Kolejna grupa wniosków dotyczy problemów kadrowych i organizacyjnych, takich jak:

- potrzeba zwiększenia kadry kuratorów - docelowo do około 5 tysięcy,
- odciążenia kuratorów od wszelkich czynności biurowych,
- doszkalanie kuratorów w trakcie pracy i wprowadzanie, choćby w ograniczonym zakresie, specjalizacji (kuratorzy penitencjarni, specjaliści w zakresie przemocy w rodzinie i pracujący z osobami uzależnionymi i zaburzonymi),
- wypracowanie merytorycznych wskaźników oceny pracy kuratorów zawodowych,
- podjęcie choćby w skromnym zakresie badań i eksperymentów w pracy kuratorów.

Wysuwając te postulaty i wnioski natychmiast napotkamy argument, że może są one słuszne, ale nie ma odpowiednich środków finansowych. To prawda, ale w strategii przeciwdziałania warto uwzględnić jeszcze dwa założenia.

Pierwsze to to, że pełnienie dozorów odgrywa istotną, choć nieuświadomioną powszechnie rolę w zapobieganiu przestępczości.

Drugie, że plany rozszerzania działalności wiążące się z kosztami finansowymi można rozłożyć na wiele lat (np. do 2010 r.).

5. W świadomości społecznej kurator sądowy jest jednak przede wszystkim tą osobą, która sprawuje dozór (nadzór) oraz kontroluje okres próby (dozór uproszczony) i tego się przede wszystkim oczekuje od kuratora. Mówiąc o środkach probacji podkreśla się, że jej funkcjonowanie zależy od istnienia profesjonalnie przygotowanej i odpowiednio licznej kadry kuratorów zawodowych. Obecnie w Polsce znika prawna bariera rozwoju tej ważnej instytucji. Pozostały jednak jeszcze dwie inne. Pierwsza z nich tkwi w świadomości społecznej, a zwłaszcza niektórych polityków, którzy wciąż uważają, że najważniejszym środkiem ograniczenia przestępczości jest bezwzględna kara pozbawienia wolności. Nie wiedzą jednak, że we współczesnej polityce karnej ten rodzaj kary jest właściwy wobec sprawców popełniających przestępstwa o znacznej szkodliwości społecznej, nie zdają sobie też sprawy, że w kraju, w którym miliony ludzi rokrocznie dopuszczają się popełnienia przestępstwa, zawsze będzie istniał problem wyznaczenia granic między orzekaniem bezwzględnej kary pozbawienia wolności oraz kar i środków alternatywnych. Równowaga polityki karnej w tym względzie jest nie tylko postulatem racjonalnego karania, lecz także wynika z przesłanek ekonomicznych i zasady sprawiedliwego karania.

Drugą barierą utrudniającą należyte rozwinięcie systemu probacji są nie tylko trudności ekonomiczne, niepozwalające na szybkie zwiększenie liczby kuratorów zawodowych, ale również nieświadomość tego, że kurator zawodowy, dobrze nadzorujący skazanego o chwiejnej postawie społecznej, jest jednocześnie czynnikiem zwiększającym bezpieczeństwo społeczeństwa.

6. Trzeba tu dodać, że w związku z propozycją grupy posłów złożoną w początku 2005 r. dotyczącą wprowadzenia do polskiego systemu karnego dozoru elektronicznego w odniesieniu do niektórych skazanych, kuratorzy sądowi będą prawdopodobnie obciążeni zupełnie nowymi zadaniami. O problematyce tej szerzej informuje D. Sielicki (2005, s. 47-48).

7. Ten kierunek polityki kryminalnej w świetle analiz orzecznictwa znajduje zrozumienie w polskim wymiarze sprawiedliwości (por. Szymanowski 2001b). Znajduje on też jednoznaczne poparcie w nauce polskiej i zagranicznej, a także w dokumentach międzynarodowych. Autor tego opracowania, opierając się na wynikach przeprowadzonych badań (m.in. częstotliwość kontaktów kuratorów z podopiecznymi i podejmowane przez nich oddziaływania), a także analizie danych statystycznych resortu Sprawiedliwości, jest przekonany, że przynajmniej funkcje kontrolne kuratorów sądowych są wykonywane zadowalająco.

Warto tu zaznaczyć, bez omawiania szczegółów, że nauki penalne już od dziesiątków lat postulowały zastępowanie kary pozbawienia wolności środkami alternatywnymi¹³.

W ślad za stanowiskiem nauki w latach dziewięćdziesiątych minionego wieku w Radzie Europy przyjęto szereg zaleceń, które w sposób jednoznaczny torują ustawodawstwu państw członkowskich drogę do takiego rozwoju prawa karnego i polityki kryminalnej, w którym podstawową rolę będą odgrywać kary nieizolacyjne, a pozbawienie wolności stanie się wyjątkowo stosowaną reakcją prawnokarną w przypadku zagrożenia społeczeństwa poważną przestępczością. I choć zaleceń nie można traktować jako prawa pozytywnego ani też jako norm prawa międzynarodowego (traktatowego), to jednak należy je uznać jako prawo *in statu nascendi*, które w przyszłości może przyjąć formę prawa obowiązującego¹⁴.

Kończąc te rozważania, można uznać, że ustawa o kuratorach sądowych, a także inne komplementarne przepisy, stanowią ważny czynnik postępu prawodawstwa polskiego w dziedzinie ograniczenia przestępczości.

LITERATURA

- Bałandynowicz A. (1996). *Probacja — wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki: ZP „Primum”.
- Buchała K., Zoll A. (1998). *Kodeks karny - Komentarz*. Kraków: Zakamycze.
- Gromek K. (2001). *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Gromek K. (2002). *Kuratorzy sądowi. Komentarz do ustawy z 27 lipca 2001 r.* Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze „LexisNexis”.

¹³ Por. np. Rezolucję Kongresu AIDP (Budapeszt 1974), w której postulowano stosowanie kary pozbawienia wolności tylko wyjątkowo (Eleventh International Congress of Penal Law AIDP, s. 3-5).

¹⁴ Należy tu szczególnie wymienić trzy dokumenty Rady Europy zawierające interesujące nas zalecenia:

- Europejskie reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych (Zalecenie Komitetu Ministrów nr R (92) 16 z 19.10.1992;
- Zalecenie nr R (92) 17 Komitetu Ministrów z 19.10.1992 dotyczące spójności orzekania karnego oraz
- Zalecenie nr R (96) 8 Komitetu Ministrów z 5.09.1996 r. dotyczące polityki kryminalnej w Europie w okresie przemian.

- Hołda Z., Postulski K. (1998). *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*. Gdańsk: Info-Trade.
- Kurator penitencjarny. Wstęp do probacji* (1997). Materiały konferencji w Białymstoku.
- Lelental S. (2001a). *Kodeks karny wykonawczy: komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Lelental S. (2001b). „Rządowy projekt nowelizacji kk i kkw. Propozycje zmian przepisów o warunkowych zwolnieniu. Prezentacja i ocena”, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 32-33.
- Lelental S., Szymanowski T. (1994). *Uzasadnienie do projektu kkw*. Warszawa.
- Ostrowska Z., Grecuszkina A. (1999). *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*. Lublin: „Norbertinum”.
- Podstawowe problemy więziennictwa* (2002). Warszawa: tekst powielany.
- Probacyjne środki polityki karnej - stan i perspektywy* (opr. zbior.) (2001). Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Senatu.
- Sielicki D. (2005). *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 47-48.
- Skupiński J. (1992). *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Stępnia P. (1992). *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań.
- Szczygieł G.B. (2002). *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Szymanowski T. (2001a). „Podstawy prawne i problemy funkcjonowania kurateli w Polsce”, w: *Probacyjne środki polityki karnej - stan i perspektywy* (opr. zbior.). Warszawa: Wydawnictwo Kancelarii Sejmu.
- Szymanowski T. (2001b). „Polityka kryminalna w świetle danych statystyki sądowej za lata 1997, 1999 i 2000”, *Państwo i Prawo*, z. 9.
- Szymanowski T., Świda Z. (1998). *Kodeks karny wykonawczy: komentarz. Ustawy dodatkowe - akty wykonawcze*. Warszawa: Librata.
- Śpiewak J. (1998). „Rola kuratora sądowego w wykonywaniu kary pozbawienia wolności w nowym kkw”, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 18.
- Wójcik D. (1999-2000). „Probacja - rozwiązania prawne w niektórych krajach europejskich”, *Archiwum Kryminologii*, t. XXV.
- Zagórski J. (2003). *Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności oraz pracy społecznie użytecznej w Polsce*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.